

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

ANALÝZA BAROKNÍHO TEXTU

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

Autor práce: Petra Novotná
Studijní obor: Bohemistika
Ročník: 3.

2010

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně, pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

České Budějovice 17. května 2010

.....
Petra Novotná

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné připomínky, trpělivost a pomoc při práci.

ANOTACE

Tématem bakalářské práce je analýza kázání *Na Den sv. Matěje apoštola* ze souboru kázání *Coelum vivum...* (1724) Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Cílem práce je analýza hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálních jevů Bílovského kázání.

Práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou. Teoretická část podává stručné informace o českém baroku a jeho periodizaci, o životě a díle kazatele B. H. J. Bílovského. Následuje obecná charakteristika výstavby barokního kázání a přehled zkoumaných hláskoslovných jevů. V praktické části se zabýváme kompozicí kázání, analýzou hláskoslovných jevů, sledujeme pronikání mluvených prvků do autorova jazyka. V tvarosloví vybíráme příznakové jednotky a v lexiku si všímáme užitých jazykových prostředků. V závěru práce hodnotíme úroveň autorova spisovného jazyka.

ANNOTATION

The subject of the bachelor work is the analysis of a sermon *On the Apostle St. Matthew's Day* from the book of sermons *Coelum vivum...* (1724) by Bohumir Hynek Josef Bilovsky. The aim of this work is the analysis of phonological, formative and lexical features of author's sermon.

The thesis is divided into a theoretical and a practical part. The theoretical part gives brief information about Czech Baroque and its periodization, about the life and work of the preacher BHJ Bilovsky. Next follows the general characteristics of a Baroque sermon structure and a list of explored phonological phenomena. In the practical part we deal with the composition of the sermon, phonological features analysis, we follow colloquial elements penetrating in the author's language. In morphology, we choose significant items and in the lexical part, we notice the used lingual means. In the end we evaluate the level of the author's literary language.

OBSAH

ÚVOD.....	7
I. TEORETICKÁ ČÁST	9
1. České baroko a jeho periodizace	9
2. Bohumír Hynek Josef Bílovský.....	12
3. Výstavba barokního kázání.....	14
4. Charakteristika zkoumaných hláskových jevů	17
4.1. Počáteční <i>o-</i> a protetické <i>v-</i>	17
4.2. Diftongizace <i>ú > ou</i>	18
4.3. Diftongizace <i>ý > ej</i>	19
4.4. Úženi <i>é > í</i>	20
II. PRAKTICKÁ ČÁST.....	22
5. Kompozice.....	22
5.1. Horizontální členění textu.....	22
5.2. Vertikální členění textu.....	23
6. Hláskosloví.....	26
6.1. Počáteční <i>o-</i> a protetické <i>v-</i>	26
6.2. Diftongizace <i>ú > ou</i>	30
6.3. Diftongizace <i>ý > ej</i>	31
6.4. Úženi <i>é > í</i>	38
6.5. Kvantita samohlásek	47
7. Tvarosloví	52
7.1. Podstatná jména	52
7.2. Přídavná jména	54
7.3. Zájmena	56
7.4. Číslovky.....	56

7.5. Slovesa.....	57
7.6. Příslovce	57
8. Lexikum	60
8.1. Výpůjčky z němčiny	60
8.2. Přejímky z latiny.....	61
8.3. Latinské výrazy.....	61
ZÁVĚR	64
LITERATURA	68
SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK	70

ÚVOD

Tématem bakalářské práce je analýza hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálních jevů barokního kázání *Na Den sv. Matěje apoštola* Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Pracovali jsme s digitálními kopiemi původního textu, který je součástí souboru kázání *Coelum vivum...* (1724).¹ Rovina syntaktická nebude vzhledem k rozsahu práce zkoumána. Cílem analýzy je zjistit úroveň autorova spisovného jazyka.

Práci členíme na část teoretickou a praktickou. V teoretické části se nejprve zabýváme periodizací českého baroka, při níž vycházíme z dělení, které provedl Václav Černý ve studii *Až do předsíně nebes* (1996). Dále je ve středu našeho zájmu život a dílo autora kázání, Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Materiál pro zpracování kazatelova životopisu čerpáme hlavně z publikace Milana Kopeckého *Starší slezští kazatelé* (1970). Ve třetí kapitole se zaměřujeme na výstavbu barokního kázání. Kazatelství se věnoval Jan Amos Komenský ve spise *Zpráva a naučení o kazatelství*, jak uvádí Jiří Kraus ve své práci *Rétorika v dějinách jazykové komunikace* (1981), o kterou se opíráme. Komenského Zpráva je rozdělena do čtyř dílů, přičemž nás zajímá především druhý díl, kde autor pojednává o kompozici, a také díl třetí, který je věnovaný jazykové stránce kázání. V posledním oddíle teoretické části podáváme charakteristiku zkoumaných hláskových jevů. Zabýváme se těmito příznakovými jevy: počáteční *o-* a protetické *v-*, diftongizace *ú > ou*, diftongizace *ý > ej*, úžení *é > í*. Na závěr u každého popisovaného jevu uvádíme názory soudobých gramatiků na danou problematiku. Východiskem pro zpracování této části nám je zejména *Humanistická čeština* (1983) Jaroslava Poráka.

V praktické části provádíme vlastní analýzu textu. V úvodní kapitole je předmětem našeho zkoumání kompozice kázání. Zabýváme se jak horizontálním členěním textu, tak i členěním vertikálním. V dnešní stylistice odpovídá horizontálnímu členění textu Komenského pojetí kompozice a vertikálnímu členění textu způsob autorova vyjádření, užití obrazných prostředků.² V následujícím oddíle provádíme analýzu čtyř hláskoslovných jevů, které jsme popsali v teoretické části, a také kvantitu samohlásek. Získané výsledky každého jevu zanášíme do tabulky a znázorňujeme pomocí grafu. Dále se věnujeme tvarosloví, zejména se zaměřujeme na tvary, které jsou pro daný text příznakové. Na závěr podrobujeme zkoumání také lexikální stránku našeho barokního kázání.

¹ *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi ...* Oppaviae, J. V. Schindler 1724. Knihopis č. K01135. Kopie tisku z SVK Plzeňského kraje, signatura N 158073.

² Viz Čechová, M. – Krčmová, M. – Minářová, E.: *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 290–291.

V období baroka byla slovní zásoba obohacována slovy cizími, především latinskými a německými. Při naší analýze tato slova pomocí slovníků vysvětlujeme a určujeme jejich původ. Autoři do svých kázání také často vkládali latinské citáty, všímáme si tedy i jich. Zajímá nás také, zda autor uvádí jejich český překlad, a do jaké míry jeho překlad odpovídá původnímu znění textu.

Ke každé kapitole připojujeme dílčí závěry, které shrnujeme a zpřesňujeme v absolutním závěru naší práce.

Jak už jsme se zmínili, cílem bakalářské práce je stanovit úroveň spisovného jazyka kazatele B. H. J. Bílovskeho. Dalším naším záměrem je zjistit, zda autor vystavěl své kázání podle dobových zásad kazatelství, zda do jeho vyjadřování pronikají prvky z mluveného jazyka, dále pak jaké užívá výrazové prostředky.

I. Teoretická část

1. České baroko a jeho periodizace

Pojem baroka jako první definoval švýcarský historik výtvarného umění Heinrich Wölfflin. Ve svých knihách *Renaissance und Barock (Renesance a baroko, 1888)* a *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe (Základní pojmy dějin umění, 1915)* užívá poprvé označení baroko pro literaturu konce 16. a následujícího 17. století. Baroko vymezuje na základě protikladných znaků vzhledem k renesanci. Wölfflin měl ohromný vliv na badatele, kteří se v Německu po první světové válce začali zabývat barokem. Postupně se zájem o literární baroko šířil z Německa do dalších evropských zemí, českému literárnímu baroku začala být věnována pozornost od třicátých let 20. století.³

Při periodizaci českého baroka budeme vycházet z knihy Václava Černého *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Za počáteční datum barokní epochy u nás považuje léta 1618–1621. Toto datum je stanoveno na základě politických dějin, „označuje chvíli, kdy vleklá krize náboženských svárů v Čechách vyústí v obecnou tragédii, válečnou konfrontaci nábožensko-politických táborů země, a rozuzluje se řešením, po jehož dějinném předělu nezůstane v naší vlasti v žádné oblasti, tedy ani v kultuře, už nic takové, jaké bývalo.“⁴

Roky ale i celá desetiletí před iniciální hranicí vlastního barokního období se odehrávaly jevy, které vnitřně souvisejí s barokem. Václav Černý v této souvislosti mluví o protobaroku či baroku před barokem.⁵ Jako jev baroka před barokem označuje především působení jezuitského řádu v Čechách. Říká, že jezuité od svého příchodu roku 1556 do Prahy svou prací připravují konfliktní situaci, jejímž vyvrcholením u nás bude barokní epocha zahájena. Černý také upozorňuje na to, že po roce 1621 se jezuitismus stane ideologickou silou, základem našeho katolického baroka. Další barokní jev před barokem nachází v oblasti cizích vlivů. Češi cestují do ciziny nebo cizinci naopak přicházejí do Čech, a tak se navzájem myšlenkově ovlivňují.⁶

První skutečně barokní generací působící v letech 1620–1650 je generace Komenského, Třanovského, Michnova, Kozmánkova, Hollarova, Škrétova.⁷ Osobnosti

³ Lehár, J., et al.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 125.

⁴ Černý, V.: *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 267.

⁵ Tamtéž, s. 270.

⁶ Tamtéž, s. 271–274.

⁷ Tamtéž, s. 277.

tohoto prvního období zažily bitvu na Bílé hoře, která se odehrála 8. listopadu 1620, což v nich zanechalo nezapomenutelné vzpomínky. Svými zážitky jsou ovlivněni na celý život.

Druhá barokní generace je generací Balbínovou, Pešinovou, obou Tannerů, Kadlinského, Bridelovou, Rosovou.⁸ Jejich tvorba spadá do rozmezí let 1650 až 1680. Příslušníci tohoto pokolení nemají osobní zážitky z bitvy na Bílé hoře, vnímají ji již jen jako historickou událost, ačkoliv nedávnou. Znají ji z vyprávění svých předků. Dětství a mládí druhé barokní generace je ovlivněno třicetiletou válkou, následným rozdělením společnosti na domácí a exilovou a také násilnou germanizací českých zemí.

Třetí barokní generace, jež tvořila v období let 1680–1710, je „pokolení pokračovatelů a dědiců, udržovatelů inspirace a tendencí, ne-li už vždy také úrovně“⁹. Tato generace je zastoupena významnými historiografy, například můžeme jmenovat Jana Františka Beckovského, Floriána Hammerschmieda, jazykovědci – Kašpar Vusín –, homiletickými¹⁰ řečníky: Karel Račín, Jan Klekar, Jan Barner, Štěpán František Náchodský, Valentin Bernard Jestrábský, Daniel Nitsch, Bohumír Hynek Josef Bílovský.¹¹ Významnými žánry jsou duchovní lyrika a homiletika. Homiletika je žánr především mluvený (kázání byla tištěna až druhotně), zaměřený na lid, vyznačovala se vysokou jazykovou úrovní.

Čtvrtá barokní generace je pokračovatelkou generace předchozí, navazuje na ni téměř automaticky, bez nových inspiračních zdrojů. Václav Černý ji zasazuje do let 1710–1740. Již od předchozího období kvantitativně i kvalitativně převažuje nad tvorbou literární tvorba v ostatních uměleckých oblastech. Některé žánry a formy téměř zanikají, svoji vysokou úroveň si udržuje jen homiletické řečnictví. Výraznými osobnostmi soudobého kazatelství byli František Matouš Krum, Matěj Bartys, Fabián Veselý, Ondřej František de Waldt, Antonín Koniáš.¹² Sem je možno také ještě přiřadit našeho kazatele, Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Chybějící umělá literatura je čím dál tím zřetelněji doplňována rostoucím objemem umělecké tvorby anonymní, jejíž původ je v lidových vrstvách.

⁸ Tamtéž, s. 287.

⁹ Tamtéž, s. 305.

¹⁰ odvětví pastorální teologie zabývající se teoreticky i prakticky stránkou kazatelské činnosti; vykladačství náboženských textů, kazatelství. Viz *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia, 2005, s. 311, pod heslem *homiletika*.

¹¹ Černý, V.: *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 306–310.

¹² Tamtéž, s. 324–325.

Období let 1740–1780 označuje Václav Černý jako baroko po baroku. Je „umělecky pozoruhodné a početné v oblastech mimoliterárních, naprosto vychřadlé v literatuře umělé a neobyčejně bohaté a rozkvetlé v slovesnosti, a vůbec kultuře lidové“¹³. Do myšlenkového světa již pronikají prvky klasicismu a osvícenství.

Na závěr můžeme říci, že pro české literární baroko měly význam především první dvě generace. V první generaci je jistě největší postavou Jan Amos Komenský, který je autorem mnoha významných děl. Také druhá barokní generace je zastoupena osobnostmi, jejichž tvůrčí přínos je nemalý. V následujících obdobích dochází k zániku některých žánrů, k orientaci na tvorbu lidovou, pololidovou, legendistiku a homiletiku. Poezie je zastoupena především kancionály¹⁴, v próze převažují postily¹⁵ a v dramatické tvorbě latinské školní hry. Předními představiteli literárního života se stávají jezuité.

Charakteristickým rysem českého baroka je také rozdělení literatury v důsledku porážky stavovského povstání na Bílé hoře na větev domácí, katolickou, a emigrantskou, tedy evangelickou. Dalším znakem je postupný úpadek česky psané literatury, protože nositelem a reprezentantem kultury byla šlechta, která mluvila německy.

¹³ Tamtéž, s. 337.

¹⁴ sborník systematicky uspořádaných kostelních písní s notací, liturgický zpěvník. Viz *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia, 2005, s. 385, pod heslem *kancionál*.

¹⁵ kniha obsahující výklad a rozbor biblického textu čteného při mši. Viz *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia, 2005, s. 642, pod heslem *postila*.

2. Bohumír Hynek Josef Bílovský

B. H. J. Bílovský se narodil v Hlučíně roku 1659. Od roku 1683 vyučoval dva roky na pražském novoměstském gymnáziu a v roce 1686 působil jako profesor na Karlo-Ferdinandově univerzitě.¹⁶ V třiceti letech byl vysvěcen na kněze jezuitského řádu, z něhož asi po šesti letech vystoupil a působil jako světský kněz na několika místech. Od roku 1695 zastával funkci děkana v Písku, odkud odešel roku 1701 na Moravu. Nejdříve byl administrátorem¹⁷ ve Vrahovicích, v letech 1702–1708 farářem v Letovicích a nakonec farářem ve Velkých Slatenicích u Prostějova. Ve Velkých Slatenicích 7. prosince 1725 zemřel.¹⁸

Nejdříve psal Bílovský práce hagiografické¹⁹, později homiletické. Někdy se v jeho dílech hranice mezi homiletikou a hagiografií stírají. K jeho tvorbě hagiografické se řadí spis věnovaný *svatému Ignácovi* (1695), *svatému Josefu* (1696) a tři spisy o *blahoslaveném Janu Sarkandrovi* (1703 česky i latinsky, 1712 latinsky). Roku 1713 vydává cyklický soubor šesti kázání k oslavě *svatého Libora*. Jedná se o jeho první práci homiletickou, která má ovšem ještě základ hagiografický. Poté se Bílovský plně věnuje literatuře homiletické. Jeho čtná kázání, pronášená na různých místech, byla shrnuta do několika knižních souborů a vydávána v letech 1720–1724. Nejvýznamnější z těchto souborů jsou *Cantator cygnus... Hlas duchovní labutě* (Olomouc 1720), *Doctrina christiana... Křesťanské cvičení* (Olomouc 1721), *Pia quadragesima* (Opava 1721), *Coelum vivum... Nebe svatosvaté* (Opava 1724).²⁰

„O Bilovském získáváme z jeho kázání představu kazatele nadšeného, výmluvného, velmi pohotového, kazatele impulsivního a neobyčejně bezprostředního, který dovedl nepříjemně zaútočit.“²¹ Často si svojí útočností znepřátelil vážené a majetné měšťany. Zvláště v Písku byla jeho kázání hojně navštěvována, tamější kostel při nich býval zcela přeplněn.

Pro pohotové ovládnutí různých homiletických prostředků a vášnivě osobní zaujetí je Bílovský pokládán za nejlepšího představitele české konceptuální homiletiky.

¹⁶ Sládek, M.: *Pověděl bys víc, než neumíš nic*. Archiv – A2 kulturní týdeník č. 23/2007, <http://www.advojka.cz/archiv/2007/23/povedel-bys-vic-nez-neumis-nic>.

¹⁷ zatímním správcem farnosti. Viz *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia, 2005, s. 22, pod heslem *administrátor*.

¹⁸ Kopecký, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 92.

¹⁹ životopisy světců a mučedníků. Viz *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia, 2005, s. 293, pod heslem *hagiografie*.

²⁰ Kopecký, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 92–93.

²¹ Tamtéž, s. 93.

Konceptuální homiletika se zrodila ve Španělsku, odtud se šířila do Itálie, Německa a českých zemí. Původně byl za koncept považován originální duchaplný projev, který měl nejen poučovat, ale i bavit. Bílovský svoji individualitu projevuje často ironií přecházející někdy až do jízlivosti, ale dokáže být i sebeironický.

Domnívá se, že posluchači budou s jeho výklady nesouhlasit, a proto do kázání vkládá fiktivní dialog. Často se na posluchače obrací s otázkou, na kterou si vzápětí odpovídá, nebo pokračuje v dialogu. Některé části kázání jsou jen naléhavým proudem apostrof, řečnických zvolání a zejména otázek. Ve svém vyjádření používá zajímavé příklady, paraboly, metafory (často biblického původu), lidová přísloví a úsloví. V kázáních odsuzuje hloupé a nevzdělané boháče, naopak vychvaluje moc a sílu vědění. Zabývá se i otázkou sociální rovnosti, vyjadřuje upřímný soucit s prostými lidmi, kteří jsou sužováni hladem a drahotou.²²

Ačkoliv byl Bílovský kazatel s velkou mírou subjektivity, jeho kázání mají poměrně stabilní kompozici. Začíná úvodem do tematiky, dále pokračuje zdůvodněním svého stanoviska a končí naučením. Vlastní text dělí obvykle na šest částí a rozlišuje je na historie (příběhy z dějin) a fabule nebo exempla (vše ostatní). Exempla mohou být různého rozsahu, někdy mohou rámovat celé kázání (v úvodu je začat nějaký příběh, následují náboženské výklady, v závěru je příběh ukončen). Bílovský do svých kázání vkládal také veršované vložky. Většinou se jedná o překlady latinských citátů, které často nepřekládá doslovně, ale volně, jeho znění je zpravidla delší než cizojazyčný citát.

Bílovský se ve svých kázáních obrací k lidu, před prostým lidem byla jeho kázání také přednesena. Tištěná verze kázání je určena jako kazatelská pomůcka pro kněze, což dokazují latinské marginálie²³ a latinské části souborů.²⁴

²² Tamtéž, s. 93–97.

²³ poznámky k textu na okraji listů. Viz *Nový akademický slovník cizích slov*, Praha: Academia, 2005, s. 504, pod heslem *marginálie*.

²⁴ Kopecký, M.: *Starší slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970, s. 98–100.

3. Výstavba barokního kázání

Řečnictví českého baroka se vyvíjelo v oblasti slovesné jednostranně ve smyslu řečnictví duchovního, to jest kazatelství. „Doba neposkytovala příležitosti k rozvinutí rétoriky politické, protože sněmy a vůbec politická shromáždění, kde by se tato byla mohla uplatnit, byly postupem času zbaveny jakéhokoli hlubšího významu a omezovaly se vždy více na celkem nepočetné schůzky rozhodujících činitelů aristokratické společnosti, a také řečnické výkony před forem právním měly příliš malou ozvučnost, než aby se mohly rozvinouti v nějaký bohatší útvar, schopný literárního života – nehledě k tomu, že v jednáních právních užívalo se začasť vedle latiny i hojně jazyka německého, v němž vedeny stížnosti, repliky a pod., zejména pokud byly adresovány vyšším dvorským instancím ve Vídni.“²⁵

Kazatelství se řídilo detailně propracovanou teorií, kterou se učili studenti na bohosloveckých akademiích nebo řádových učilištích.²⁶

První systematickou, česky psanou prací o kazatelství je spis Jan Amose Komenského *Zpráva a naučení o kazatelství* asi z roku 1651. Spis je rozdělen do čtyř dílů: „1. kde hojnost a rozličnost věcí a řečí bráti (*inventio*), 2. jak je uměle pořádati (*dispositio*), 3. jak je ušlechtilé okrášlovati (*elocutio*) a konečně 4. čím a jak jim pronikavosti dodávati (*pronuntiatio*)“.²⁷

V prvním dílu se autor věnuje vyhledávání tématu. Látku, námět pro kázání chápe jako nejdůležitější věc textu, jako základ řeči.

Kompozicí kázání se Komenský zabývá ve druhém dílu. Uspořádané téma navrhuje rozdělit do tří základních bodů: exordium (přístup), tractatio textus (vlastní text), conclusio (zavírka). Exordium, neboli úvod, by se nemělo příliš vzdalovat vlastnímu výkladu. Může se vztahovat k přítomným osobám, k místu, k času projevu, k určitému textu (většinou biblickému), nebo k citátu, který je dále rozváděn. Vlastní text se dále dělí na pět částí. První z nich je propositio, představení vlastního tématu. Tato část by měla být krátká, prostá, ne moc členitá, aby nemátla posluchače. Počet dílčích témat by neměl být vyšší než čtyři. V další části nazvané partitio se vykládá osnova. Následuje declaratio, vyložení smyslu, které by nemělo obsahovat nejasnosti. Nejasnost může spočívat v komplikovaném užívání tropů, nebo v odtažitě a znalostem

²⁵ Kalista, Z.: *České baroko: studie, texty, poznámky*. Praha: Evropský literární klub, 1941, s. 321.

²⁶ Vašica, J.: *České literární baroko. Příspěvky k jeho studiu*. Brno: Atlantis, 1995, s. 200.

²⁷ Kraus, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia, 1981, s. 111.

posluchačů vzdálené alegoričnosti. Ve čtvrté části vlastního textu *demonstratio et amplificatio* uvádí kazatel příklady a podobenství. „Důvody probírané v *demonstratio* vybírá Komenský ze šesti zdrojů – 1. z vlastního textu, 2. z jiných textů, 3. z katechismu, 4. z rozumu, 5. z příkladů, 6. z podobenství.“²⁸ Části s názvem *applicatio* (doložení na posluchače) by měl kazatel podle Komenského věnovat pozornost již v přípravě textu, aby mohl zdůraznit nejpodstatnější úseky. Dále Komenský poznamenává, že text musí být aktuální. Závěr, *conclusio*, je stejně nezbytný jako úvod. Měl by být stručný, výstižný, měl by shrnout hlavní myšlenky a zdůraznit to, co si má posluchač zapamatovat.

Ve třetím dílu pojmenovaném *O líbeznosti kázání* autor podrobně píše o jazykové stránce kázání. Základ jazykového stylu spatřuje v „ozdobování věcí“ a v „ozdobování slov“. „Ozdobování věcí“ se zakládá na novosti, aktuálnosti, názornosti. Slova se tzv. ozdobují přidáváním (epiteta, synonyma, perifráze), směřováním (záměna slov synonymy a perifrázemi, nebo tropy: ironie, metafora, synekdocha, metonymie, hyperbola) nebo harmonií (slovní figury: anafora, epistrofa, klimax a paronomázie). Komenský uvádí také přehled větných figur:

- „1. *exclamatio*, zvolání, vykřiknutí (s přehledem zvolacích citoslovcí: *ach, aj, nuže, ah, ouveh, nastojte, běda*);
2. *interrogatio*, otázka: *Kdo nás odloučí od lásky Kristovy?*
3. *aposiopesis*, zamlčení: *Ožralci jsou hovada obžerná, a nechť všeho nepravím;*
4. *correctio*, napravení: *Neuctiti otce hřích jest, nýbrž co dím hřích, nešlechtnost veliká jest;*
5. *apostropha*, obrácení řeči jinam (řečník se formálně neobrací k posluchači, ale k fiktivním osobám nebo věcem);
6. *prosopopeia*, v osobě jiného mluvení (řečník se stylizuje do jiné postavy);
7. *addubitatio*, rozpakování: *Co prvé říci mám?, Peklem-li ožralce ku pokání strašiti, či nebem vábiti?;*
8. *communicatio*, k soudu podání (když se něco samým posluchačům k posouzení podává);
9. *occupatio*, řeči předchvacení: *Ale tuto by někdo mysliti mohl. Ale řekne-li někdo;*

²⁸ Tamtéž, s. 113.

10. *concessio*, puštění (když něco odpůrci pouštíme, tak však, aby se to na jeho hlavu obrátilo).²⁹

Poslední díl je nazvaný *O mocnosti a pronikavosti kázání* a Komenský si v něm všímá toho, jak řeč působí na posluchače. Kazatel by měl mluvit v souladu s autoritou Bible, bez ostychu a otevřeně, bez monotónnosti, s rozlišením věcí zásadních a méně zásadních, s vnitřním přesvědčením, se zbožností, měl by přesvědčit posluchače, že mu jde jen o pravdu.³⁰

²⁹ Tamtéž, s. 114–115.

³⁰ Tamtéž, s. 111–115.

4. Charakteristika zkoumaných hláskových jevů

V této kapitole si představíme hláskové jevy, které budeme v praktické části analyzovat. Jedná se o počáteční *o-* a protetické *v-*, diftongizaci *ú > ou*, diftongizaci *ý > ej*, úženi *é > í*. U každého jevu také uvedeme, jaký postoj k němu soudobí gramatikové zaujímal.

4.1. Počáteční *o-* a protetické *v-*

Počáteční *o-* mělo ve staré češtině výraznou tendenci k přijímání protetických a hiátových hlásek. Protetické *v-* a *h-* jsou doloženy už ve 14. století. Výskyt protetického *h-* byl omezen jen na některé okrajové oblasti Čech a východní část středomoravských nářečí a v literárních textech se vyskytovalo jen do 15. století. Protetické *v-* neproniklo zcela do spisovného jazyka, vyskytovalo se ve spisovných textech v různých dobách v různé míře.³¹

Jaroslav Porák v hláskosloví *Humanistické češtiny* poukazuje na některé texty, v nichž protetické *v-* není vůbec doloženo nebo se vyskytuje jen ojediněle. Není např. v kralických tiscích J. Kalvina (*Pobožná duffe*), Matouše Konečného (*Prawda wjtězycý, Pjfně duchownj Ewangelifské*), ani v *Bibli kralické*, ojediněle se vyskytuje v *Knihách o naprawenij padleho* od Jana Zlatoústého, mladoboleslavských tiscích Klaudianových a Štyrsových.

Protetické *v-* je častější zejména u některých pražských tiskařů od 30. do 50. let 16. st. (u Pavla Severýna, Jana Hada, Jana Hada Kantora, Bartoloměje Netolického, do jisté míry i Melantricha). Odráží se v tom sklon k širšímu pronikání *v-* do spisovného úzu jako celku, který lze pozorovat už v řadě rukopisů 15. st.³² Tuto tendenci je možné sledovat v tisku *Kroniky Trojánské*, v biblích a dále v tiscích hlásících se k tzv. „vyššímu“ stylu. Zčásti se projevuje v *Postille* Petra Chelčického nebo v rukopisných překladech Řehoře Hrubého z Jelení. Evangelium Erasma Rotterdamského (*Ewangeliium Geziſſe Kryſta podle ſepſani Swateho Mattauſſe...*) vrcholí tato tendence, protože protetické *v-* je zde důsledné. V 2. pol. 16. století tendence doznívá.

Prosazovala se také tendence opačná, a to především v náboženských, nábožensko-filozofických a nábožensko-vzdělávatelných tiscích, v tiscích bratrských, zejm.

³¹ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 120.

³² Tamtéž, s. 126–127.

mladoboleslavských, ve filozofických a kronikářských tiscích Konáčových, Štětinových (u něho mohla sehrát úlohu i okolnost, že byl Slovák) aj. V moravských tiscích protetické *v-* v podstatě nezdomácnělo, ovšem s výjimkou tisků z oblasti populárně naučné nebo zčásti i zábavné.³³

Přejděme nyní k tomu, jaké bylo stanovisko gramatiků k protetickému *v-*.³⁴ *Gramatika česká* (1533), jejímiž autory jsou Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates, se k věci nevyjadřuje (asi to tehdy ani nebyla tak naléhavá otázka) a v textu má převážně *o-*. V mluvnici Matouše Benešovského *Grammatica bohemica* z roku 1577 je proteze častější. Touto problematikou se nejvíce zabýval Jan Blahoslav v latinsky psané (rukopisné) *Grammatice české* (1571). Snaží se odstraňovat případy homonymie v zájmu přesnosti a jednoznačnosti jazykového vyjádření, proto připouští i některé podoby s *v-*. Vavřinec B. Nudožerský připouští ve své mluvnici *Grammaticae Bohemicae libri duo* (1603) užívání protetického *v-* v hiátu mezi dvěma vokály a dále v poezii z důvodů metrických. Proti protetickému *v-* se staví Jiří Konstanc v latinsko-českém spisu *Lima linguae Bohemicae, to jest Brus jazyka českého neb Spis o poopravení a naostření řeči české* (1667) a Matěj V. Šteyer v příručce *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti* (1668). U obou těchto gramatiků se však objevuje protetické *v-* u některých slov z běžného denního života. Podobně jako Nudožerský připouští Václav J. Rosa protezi v poezii z důvodů metrických. Uvádí to v mluvnici *Če-chořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae* z roku 1672.

Můžeme tedy vidět, že gramatikové 17. století vycházejí z úzu kralického. Ovšem u některých běžných slov byly podoby s *o-* chápány jako knižní, podoby s *v-* u nich byly obvyklé i v úzu humanistickém.

4.2. Diftongizace *ú* > *ou*

Od konce 20. let 16. století začalo v tiscích převažovat psaní *au* uvnitř a na konci slova. Od poloviny 16. stol. se *ú* vyskytuje pouze ojediněle. Psaní diftongu *au* na začátku slova, po předponě a ve spřežkách proniklo později a pomaleji. Úzus se liší v jednotlivých slovech, tiscích i rukopisech. *Ou* se tisklo i psalo pouze jako *au-* až do roku 1849, kdy bylo zavedeno psaní *ou*³⁵, ojediněle se vyskytl diftong *ou* v rukopisech.

³³ Tamtéž, s. 128.

³⁴ Tamtéž, s. 131–132.

³⁵ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 110.

Kvantita počátečního **u-** není mnoho popsána. Samohláska **u** na začátku slova se zaznamenávala obvykle písmenem **v**. Psaní čárky nad literou **v** ani označení kvantity spřežkou **uu** se nevžilo.

Podoby s **au-** se vyskytují nejprve v lékařské literatuře u běžně známých slov domácího původu, např. *aufsta*, *auraz*, *aud*. V literatuře s tematikou náboženskou a právníkou je **au-** na začátku slova ojedinělé.³⁶

Gramatikové se k otázce **v-/au-** na začátku slova nevyjadřují, a proto vychází J. Porák jen z jejich vlastního úzu. V *Gramatice české* se vyskytují obě podoby, převažují ovšem tvary s **v-**. V Blahoslavově mluvnici jsou celkem běžné podoby s **au-**. Nudožerský ve své mluvnici podává svědectví o diftongické výslovnosti **ou**. Jiří Konstanc dává teoreticky přednost podobám s **v-**, ale v textu svého *Brusu* má často tvary s **au-**. Matěj V. Šteyer upřednostňuje psaní podle soudobého mluveného úzu, tedy podoby s **au-**. Václav J. Rosa také dává přednost tvarům s **au-**, jako první se zabýval tímto jevem i z hlediska slovotvorného. Poráková studie ukazuje, že mluvnice preferují podoby s **au-**.³⁷

4.3. Diftongizace **y > ej**

Diftongizace **y > ej** se objevuje poprvé v textech z konce 14. století. V tiscích z 15. stol. převládá **y**, **ej** se v nich vyskytuje pouze ojediněle. Až ve 20. letech 16. století se v tiscích objevuje **ej** nejprve ve kmeni slov a v předponě **vy-**. Později se **ej** uplatňuje i v koncokách. Málo se **ej** prosadilo ve slovesech *býti* a *bývati*.³⁸

Diftongizované podoby slov jsou časté v tiscích lékařských, učebnicích matematiky, v různých praktických příručkách, v zábavné literatuře, v knihách lidového čtení, hrách z venkovského prostředí, v literatuře frantovské apod. V těchto textech se **ej** častěji vyskytuje i ve slovesech *býti*, *bývati* a v koncokách adjektiv.

Podoby s **ej** převažují u některých slov z běžného denního života, např. *pejcha*, *sejr*, *vejchod*. V oblasti administrativně právní nacházíme slova jako *mejto*, *vejhost*, *vejběrcí*. Diftongizace pronikla také do názvů různých živočichů, jako např. *hlemejžd'*, *vejr*, *sejkora*, objevuje se také v některých slovech ze zemědělství, ovocnářství a z botaniky, např. *sejпка*, *kopejtko*, *pejr*. Podoby s **ej** mají převahu i u sloves

³⁶ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 107–113.

³⁷ Tamtéž, s. 115–116.

³⁸ Tamtéž, s. 134.

z nejběžnější slovní zásoby, např. *žvejkatí, mejtí, přemejšleti*. U místních jmen jsou běžné podoby *Tejn, Chejnov, Nejřsko*, protože vstupovala do spisovného úzu v té podobě, v jaké se vyskytovala v místním prostředí.³⁹

Postoje gramatiků k této problematice přináší studie Jaroslava Poráka *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Je třeba rozlišovat diftongizaci ve kmeni slov a v koncovkách adjektiv. *Gramatika česká* a Blahoslavova mluvnice se k diftongizaci nevyjadřují. Ve kmeni u některých slov převažují podoby s *ej*, v koncovkách se vyskytuje jen *ý*. V mluvnici Matouše Benešovského se objevují v paradigmatech tvrdých adjektiv a zájmen jen koncovky s *ý*, ve kmeni některých slov má Benešovský *ej*. Nudožerský ve své mluvnici potvrzuje, že psané *ý* se v Čechách vyslovovalo jako *ej*. Tištěné texty při čtení připouštěly výslovnost shodnou s mluveným územ. Mluvnice 17. stol. postupně připouštějí *ej* i do psaného spisovného jazyka a tiskařského úzu. Matěj Václav Šteyer se v *Žáčku* přiklání k psaní *ej* ve kmeni slova, protože se tam *ej* také vyslovuje. V koncovkách uvádí jen podoby s *ý*. Poprvé se *ej* v koncovkách objevuje až v anonymní jezuitské gramatice *Prima principia* z poloviny 17. stol., ale pouze u přivlastňovacích zájmen. U tvrdých adjektiv je v koncovkách jen *ý*. V Drachovského mluvnici se *ej* objevuje jen v nominativu singuláru, ostatní tvary zachovávají *ý*. Jiří Konstanc považuje obě varianty za rovnocenné. V koncovkách adjektiv a přivlastňovacích zájmen někdy upřednostňuje *ý*, jindy *ej*. Také Rosova mluvnice uvádí obě podoby, koncovky s *ý* však stojí na prvním místě.⁴⁰

4.4. Úženi *é > í*

Staročeské dlouhé *é* se vyslovovalo zavřeně, a proto dochází ke změně v neměkčící *ř*, které se ve výslovnosti ztotožnilo s původním *í* nebo s *í* ze staršího *ie*.⁴¹

Nejstarší doklady na změnu *é > í* uvádí Gebauer už ze 14. století, ale stejně jako v 15. stol. je její výskyt ojedinělý. Až v textech 16. století přibývá zúženého *í*. Podoby s *í* najdeme v lékařské a přírodovědné literatuře, v učebnicích a praktických příručkách, v zábavné literatuře a v divadelních hrách z lidového prostředí. Přesto ve většině tisků ze 16. století převažovaly podoby s nezúženým *é*.⁴²

³⁹ Tamtéž, s. 138–141.

⁴⁰ Tamtéž, s. 142–144.

⁴¹ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 114.

⁴² Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 145–149.

Zúžené podoby nepronikly do spisovného úzu na konci slova u adverbíí a sekundárních předložek typu *také, prvé, jedné, vedlé, podlé*. V deminutivech typu *sr-dýčko, jadyrko, dvírka, kamínek, studýnka* dával kralický úzus přednost podobám nezúženým. V 1. pol. 16. stol. začaly zúženou podobu přebírat přejatá slova končící na *-ěř* (*halíř, kanclíř, haltýř*).

Zúžené *í* převládlo také ve tvarech sloves 4. přítomní třídy s kořenem na *-l* (*chválé*), dále u stažené deklinace typu *obilé*. Nezúžené *é* se ojediněle vyskytuje pouze u přechodníků (*chválece, modléce se*).

J. Porák uvádí, že úžení se v koncokách tvrdých adjektiv (*dobryho*) a zájmen se staženými koncokami (*svýho*) v tiscích neprosadilo.

Úžení bylo důsledně provedeno v nářečích, což se do značné míry odráží zejména v některých psaných textech a také v tom, že téměř u všech slov a ve všech pozicích jsou doloženy podoby s *í* (i když někdy jen ojediněle).⁴³

Názory gramatiků a jejich hodnocení zúžených a nezúžených podob opět nacházíme v Porákově studii. *Gramatika česká* se k úžení přímo nevyjadřuje, zúžené podoby jsou řídké, v koncokách zcela ojedinělé. V mluvnici Jana Blahoslava jsou podoby s *í* jen ojedinělé, tento jev však neodsuzuje. Blahoslav se také zabývá výslovností vokálu *e*. Říká, že pražští a bratrští kazatelé jej vyslovují špatně. Další mluvnice berou na vědomí *í* v některých slovech. Až ve 2. pol. 17. stol. se v mluvnicích tomuto jevu věnuje větší pozornost. Konstancův *Brus* uvádí slova s obojí podobou (*dohlédám – dohlídám, obydlé – obydlí*), některé tvary s úžením považuje za stylově nižší (*chlíb, chlív, dýšt*). V koncokách tvrdých adjektiv uvádí obě varianty, ale dává přednost koncokám s *-é*. Stejný názor zastává také Šteyer, v koncokách u něj převažuje *-é*. Rosa ve své gramatice vedle sebe staví podoby zúžené i nezúžené, a to jak u adjektiv, tak ve kmeni slova. Ve kmeni slova dává spíše přednost podobám nezúženým.⁴⁴

⁴³ Tamtéž, s. 149–150.

⁴⁴ Tamtéž, s. 155–156.

II. Praktická část

V praktické části se budeme nejprve zabývat výstavbou zkoumaného kázání, dále analýzou hláskových jevů, kvantitou samohlásek, a na závěr tvaroslovnou a lexikální stránkou textu.

Při přepisu textu barokní češtiny do novočeského pravopisu se budeme řídit pravidly, která stanovil Josef Vintr v článku *Zásady transkripce českých textů z barokní doby* (1998).

5. Kompozice

Tuto část práce věnujeme kompozici zkoumaného kázání. Bude nás zajímat horizontální členění textu, tedy dělení na jednotlivé úseky, a také vertikální členění, kde se budeme věnovat jazykové stránce kázání. Budeme se držet členění, které doporučuje J. A. Komenský ve své *Zprávě a naučení o kazatelství*. Tímto spisem jsme se zabývali výše.

5.1. Horizontální členění textu

Celý název kázání je *Na Den Svatého Matěje Apoštola*. Následuje nejprve latinské a potom české téma: *Cecidit Sors super Mathiam. Spadl los na Matěje*. Dále latinské argumentum: *Felicissimus, qui fua forte contentus*.

V úvodu (exordiu) autor říká, že kromě kněží, kteří v hájích a pohanských chrámech obětovali na oltářích koláčky bůžkům, měli pohané také své proroky, kteří hádali z losů a podle losů řídili lid. Někteří pohané ztotožňovali los a štěstí. Zanechali nám po sobě naučení, že los a štěstí jsou vrtkaví bohové, někomu přejí, jiného nenávidí, ale jsou spravedliví. Tímto se dostáváme k tematice losů. Po úvodu o losech je připomenut řecký hrdina a římský vůdce Narsetes, na jehož osudu je srozumitelně dokázáno, že los je nestálý, jednou na člověka padne los dobrý, podruhé zlý. Následuje zmínka o Karlu Pátém, který se na den svatého Matěje narodil, byl korunován, vyhrál bitvu, odevzdal vládu svému bratru Filipovi. Až v závěru rozsáhlého úvodu se kazatel dostává k vlastnímu tématu (propositio). Je představeno takto: *...nedobrý los mu (Matějovi) padl / když sekerou / jako nějaké hovado po kamenování doražený byl / a tak dokázal / co míním dnes dokázati / že losu šťastnému / i nešťastnému všickni podrobeni jsme / To*

pravím dokáží: k tomu cíli / a konci / abyjsme podlé příkladu svatého Matěje / jak dobrý / tak zlý los od Boha přijímali / a jeden každý s svým losem spokojeni byli... 99a.

Vlastní text (tractatio textus) začíná nadpisem Numerus Primus. Celkem je rozdělen na čtyři kapitoly. V první se zmiňuje rétor o Jonášovi, ve druhé o Esopovi, třetí je věnována bajce o pávu bohyně Juno a slavičkovi, poslední svatému Matěji. Autor zde důsledně nedodrжуje dělení vlastního textu na pět částí, neboť téma již bylo vyloženo v úvodu a také chybí vyložení osnovy (partitio). Bílovský dále uvádí několik příkladů a podobenství, čímž realizuje Komenským navrhované declaratio a demonstratio et amplificatio. V kázání jsou zdůrazněny křesťanské ctnosti, např. pokora: *Řídili vás losem dobrým / líbejte velebnosti Božské milostivou pravici: řídili vás zlým losem (...) ponižte se před tváří boží / a povýší vás... 100c.* Tímto autor splňuje i Komenského část applicatio (doložení na posluchače).

V závěru (conclusio) je připomenuto, abychom byli s našimi losy spokojeni za života, a potom s nimi budeme spokojeni i na konci života, při smrti. Závěr tedy obsahuje naučení, zdůrazňuje to, co by si posluchač měl zapamatovat.

5.2. Vertikální členění textu

Baroční řečníci často využívali různé umělecké prostředky, aby jimi oživilí svá kázání. Nyní uvedeme ta, která jsme zaznamenali v našem textu. Při jejich vymezení budeme vycházet ze *Slovníku literární teorie* (1984) Štěpána Vlašína. Obrazné prostředky řadíme podle abecedy, bez dalšího vnitřního členění.

Akumulace – hromadění synonym, výčet jednotlivostí: *...měli také pohané své proroky / hádače / věštkyně / zehnačky... (96b), ...známť já jiné dělníky na té vinici / reptavé / broukavé / bublavé / a losům božím tak protivné... (105a), ...že z té příčiny krk natahoval / šiji kroutil / jazykem hejbal / jak mohl se nadíral... (106a).*

Anadiploze – opakování téhož slova na začátku i na konci větného celku: **Mnoho** zatím / ach jak velmi **mnoho**... (104b).

Anafora – opakování stejného slova na začátku sousedních vět: **Dnes** v Paviji vojsko nepřátelské potloukl / **dnes** krále Františka osobně zajal / a **dnes** také na den svatého Matěje... (98b), **Losem** a skrze los Jonás do moře vhozený / **losem** Matěj za apoštola ustanovený byl. (99c), **...dávno před tím** padli losové na Matěje / a Jonáše. **Dávno před tím** Bůh to ustanovil... (100b).

Apostrofa – oslovení nepřítomných, fiktivních osob: *Milý Pane Bože / tak divně ty losy rozdáváš!* (107a), *...o blázne této noci požádají duše tvé od tebe...* (107c), *...nebo cokoliv máte vy hospodářové / řemeslníci / kupcové / páni / a poddani / slovem všickni...* (110b).

Epanastrofa – opakování stejných slov na konci předešlé i na začátku následující věty: *...ale pro věčnou odplatu všickni / všickni s břemenem od Boha nařízeným...* (103c).

Epizeuxis – opakování téhož slova v jedné větě bezprostředně za sebou: **Pamatujme / ach pamatujme na hořejší slova...** (100b).

Exclamatio – zvolání, vykřiknutí: *Ach jak dobrý los padl dnes...* (98b), *...ó já nešťastná osoba...* (107a), *O jak krátká chvíle...* (108c), *Ach jakého naříkání / abych neřekl proti Bohu bubláni!* (106c), *O když mnozí / toho hloupého ptáka následují!* (106c).

Gradace – uspořádání slov tak, že se zesiluje účinek stupňování: *...on ne za generala / ne za krále / a nebo nějakého mocnáře tohoto světa / ale za apoštola Kristového vyvolený jest.* (98c), *...posledně ani na mysly / ani na srdci / ani na svědomí / ani na tom světě / ani na druhým s Bohem pokoje nemívají...* (108b), *...los dobrý zasloužil svatý Matěj / jakožto lepší / dokonalejší / pobožnější...* (109c).

Hyperbola – zveličování rysů s cílem zvýraznit je: *Druhá pak ve dne v noci vzdychá...* (107a).

Interrogatio – řečnická otázka, často si autor sám odpovídá: *Než což jest medle po těch losích tohoto světa?* (98c), *A proč? Jediná toho příčina...* (102a), *Co potom? všicka potom tichota přestane...* (104a), *...a co uslyšíme? To vy nejlépe věděti budete...* (106c), *Kdož ví / proč to Bůh můj činí?* (110a).

Inverze – změna gramatického pořádku slov: *losu šťastnému / i nešťastnému všickni podrobeni jsme...* (99a), *...na místě Jidáše vyvolený byl...* (99a), *...los zlý / v dobrý obrátiti...* (104a), *...chléb náš vezdejší...* (104a), *...a potom mu hlava uřezaná byla.* (113b).

Kontrast – postavení protikladných jevů vedle sebe: *Když pak vidíme / kterak na toho / neb onoho los dobrý padne / nás pak zlý potká / myslíme...* (109b), *...místo trůnu Nejvyššího / dostal místo nejhlubší v pekle...* (109a), *...nad kteréhož nic svatějšího nebylo / jak nad Jidáše nic horšího...* (110).

Metafora – pojmenování na základě vnější podobnosti: *...byl těch tváří / a vrtkavého losa...* (97a), *...zmužilou tvář jemu ukázal...* (98a), *...los protivný / a nebezpečný*

padl... (99c), ...roztomilý podlé vtipné hlavy / Moudráček hlavní. (102b), A proto mnozí z nich pod pláštíčkem pobožnosti... (105b).

Metonymie – pojmenování na základě vnitřní souvislosti: *...za mladých lét... (102c), ...dokud jsme v tomto těle / od Pána / skrze víru chodíme... (103b), ...aby třebaš o hlavu šlo. (106c), ...pro krásu na trůn královský vyzdvižená byla... (107a).*

Personifikace – připisování lidských citů, vlastností, myšlení neživým předmětům: *...když napřed takový naň los padl / a tak příjemnou tváří na něho se podíval... (97a), ...dobrým obličejem na něj los se podíval... (97b), Podobní losové padají na nás... (100b).*

Prosopopeia – přímá řeč: *Co? pravil on / mám již přestati na mým losu? do smrti ne... (109a), Práví dnes Kristus Jugum meum suave est, Jho mé zajisté sladké / a břímě mé lehké... (102a), Vyšel (prý) mluví on / jistý člověk dobrý hospodář... (104c), Nebo kdo na svém nemá dosti / i to co má / tratí z litosti: Odpověděla Juno a přidala. (106a).*

Přirovnání – pojmenování na základě srovnání dvou jevů: *...když sekerou / jako nějaké hovado po kamenování doražený byl... (99a), ...a jako hrbatého velblouda obtížili. (102c), ...jako opilý se potácel... (102c), Ten jim jest sůl v očích... (105b), ...ještě nejsou spokojeny / rovně co onen páv... (107a).*

Příslloví – stručně a výstižně stylizovaný soud obsahující zásady nebo zevšeobecněné zkušenosti kolektivu: *...podlé starého přísloví / Kde nemůžeš přeskočit / podlez. (102a).*

Na závěr části o kompozici můžeme říci, že co se týče horizontálního členění, autor zvolil rozsáhlejší úvod svého kázání, ve kterém již předeslal téma vlastního textu. Vlastní text potom obsahuje několik příkladů, na kterých je doloženo téma, latinské citáty a bajku. Závěr je krátký, výstižný, obsahuje napomenutí pro posluchače.

K vertikálnímu členění textu je možno poznamenat, že autor používá celou řadu uměleckých prostředků, kterými se snaží zapůsobit na posluchače, zaujmout je. Četné jsou řečnické otázky, zvolání, přirovnání, metafory. To vše dokazuje autorovu bohatou slovní zásobu.

6. Hláskosloví

U zkoumaných jevů jsme nalezené případy rozdělili podle slovních druhů, dále jsme tvary rozdělili nejprve podle toho, ve které části slova se změna nachází, dále podle rodů, pádů a čísla. Pro názornost uvádíme u každého jevu několik příkladů. Pro větší přehlednost jsme naši analýzu doplnili tabulkami a grafy.

6.1. Počáteční *o-* a protetické *v-*

Protetické *v-* se v kázání objevuje pouze v jednom případě. Zaznamenali jsme ale dalších **124** slov, u kterých by byla proteze podle dobového úzu možná.

V textu se nachází **26** substantiv, z nichž **9** je rodu mužského, **11** rodu ženského a **6** rodu středního. Z dokladů je zřejmé, že se jedná jednak o substantiva abstraktní (*obličej, odpočinutí, opatrnost, osoba, otázka*), přejatá (*oltář, ortel*), ale netýká se ani běžných označení, jako *obr, oči, osel*.

- ...veselým **obličejem** na něj los se podíval... (97b);
- Začal se tenkrát díl věčného **odpočinutí**... (108c);
- ...nařídila dávno to před léty moudrost a **opatrnost** božská... (100b);
- ...k jeho pěknému péří / než k titěrné **osobě** slavíčka. (106a);
- Nyní může býti **otázka**: Proč těch losův užívati poručil Bůh? (111c);

- ...koláčky bužkům na **oltářích** obětovali... (96b);
- Rozlobený týran vydal **ortel** proti Matějovi... (113b);

- Stál co **obr** nepohnutelný... (104b);
- ...při těch zlatých **očích** nikda **očí** nezavírají... (107c);
- Jak **osel** k harfě / tak se ten pav / k tomu spěvu hodil. (106a).

U adjektiv jsme našli **1** slovo s protezí a **7** bez proteze. Ve všech případech se jedná o adjektiva složeného tvrdého skloňování.

- ...na třetí padl los černý / jest **černovoká**... (106c-107a);

- ...pro jeho vítězství / proti rozličným králům slavně **obdržené**... (97a);

- ...z jedné strany / na druhou / jako **opilý** se potácel... (102c);
- ...své slavně **okrášlené** křídla... (105c);
- ...a **očité** peří / pyšně roztahoval... (105c);
- ...rozličnou ctnosti **ozdobený** / malý / a ponížený... (109b);
- ...a z té příčiny od Boha lepším losem / než já **obdařený**... (109b);
- Co na ty kamení / a **ostré** losy svatý Matěj? (113b).

Zájmena se v kázání objevují rovněž bez proteze. Z celkově napočítaných **20** případů je **8** zájmen osobních a **12** ukazovacích.

- ...na svatého Matěje / kterým **on** ne za generala... (98b);
- ...když i **on** sám se do moře odsoudil... (100a);
- ...**on** z velryby na břeh vypadl. (100a);
- ...štěstí na tebe přijde / **onoho** to / neb druhé neštěstí... (100b);
- ...nejšťastnějšího stavu byl **onen**... (104a);
- Ti a takovi zdají se mně býti podobni **onomu** pávu... (105c);
- ...**oné** padl los na jedno oko / jest šilhavá... (106c);
- ...znamenal pravdu **oných** slov... (108a).

Dále jsme našli **2** číslovky bez proteze.

- ...když **osmdesáte** minulo / znamenal pravdu **oných** slov... (108a);
- Jestli pak při nejvyšším **osmdesáte** lét? (108b).

Zaznamenali jsme také **19** sloves, která jsou důsledně bez protetického **v-**. Jedná se o **14** tvarů určitých a **5** neurčitých. Některá mají počáteční **o-** původní (*obětovali* od *oběť*), jiná jsou utvořena pomocí předpon **o-**, **ob(e)-**, **od(e)-** (*obohatil*, *osedlal*, *osvobodil*; *obdržel*, *obeslati*, *oběsiti*, *obrátit*; *odevzdal*, *odpověděla*, *odsoudil*). U sloves *oběsiti*, *obrátit* je zastřena motivace: **ob-věsiti*>*oběsiti*, *ob-vrátiti*>*obrátit*.⁴⁵

- ...koláčky bužkům na oltářích **obětovali**... (96b);
- ...neslýchanou kořisti / a loupeží **obohatil**. (97b);

⁴⁵ Machek, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN, 1997. Fotoreprint podle 3. vyd. z roku 1971. Viz pod heslem *viseti*, s. 691 a pod heslem *vrěti*, s. 701.

- ...*sám bez pomoci osedlal*... (103a);
- ...*nejen ho neprodal / ale i darmo osvobodil*. (103a);
- *Dědictví věčné skrze los obdržel*... (99a);
- ...*z novinama o vítězství obeslati nemeškal*. (97b);
- ...*ji na šibenici oběsiti poručil*. (97b);
- *Na tvé tehdy dobré vůli jest / los zlý / v dobrý obrátiti*... (104a);
- ...*království pak Filipovi synu svému odevzдал*... (98b);
- ...*tratí z litosti: odpověděla Juno*... (106a);
- ...*i on sám se do moře odsoudil*... (100a).

V kázání se vyskytují **3** slovesné tvary, u kterých by se mohlo protetické **v-** vyskytnout po předponě. K protezi ani v těchto případech nedošlo.

- ...*náležitě vyobrazovali / a nám naučení toto po sobě zanechali*... (97a);
- *Však ale co na jiným vyobraziti chtěl*... (97c);
- ...*o co takového / prositi se neopovažoval*. (106c).

Adverbia se objevují v **6** případech.

- ...*krále franckého Františka osobně zajal*... (98b);
- *Potvrdil to ostrovtipně zajatý Franciscus*... (98b);
- *Opravdu potom zlým losu / horší nám kostka padne*. (100b);
- ...*řídí všechny věci ochotně*... (100b);
- ...*tak se chovají / než ženské pohlaví obzvláštně*... (106c);
- ...*odtud když poručí Buh*... (113a).

V kázání jsme napočítali **42** předložek. Předložka *o* se zde objevila 18x, *od* 20x a *okolo* 4x. Také se vyskytl tvar psaný dohromady *odemne*.

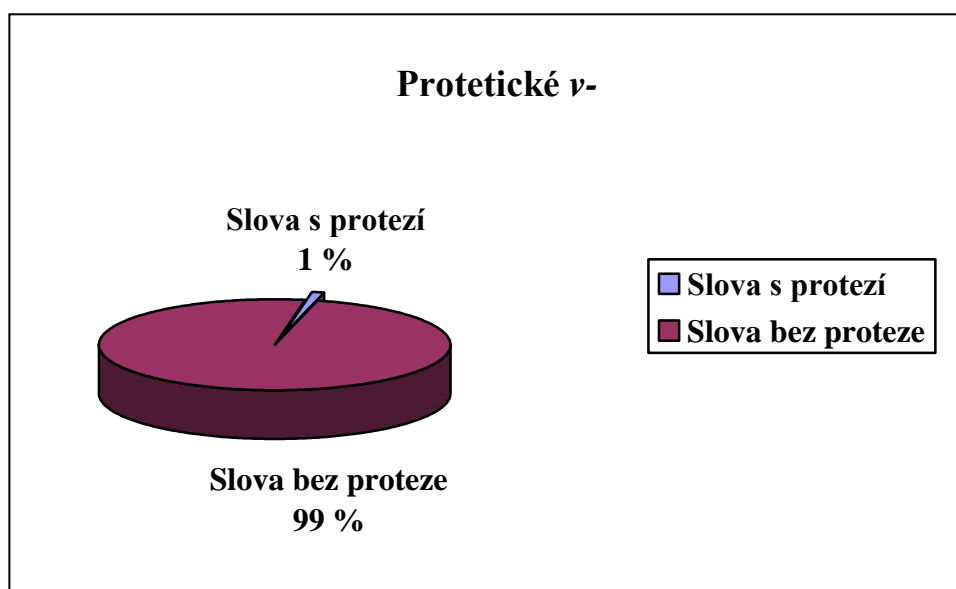
- ...*kázání o losu našem*... (103c);
- ...*žebráček / o kterým Taulerus*. (104a);
- ...*a nětco více / než byl o sobě*... (105c);
- ...*o co takového / prositi se neopovažoval*. (106c);
- ...*druhé neustoupila / aby třebas o hlavu šlo*. (106c);

- ...*ode* dvoru vyhnání jeho / *od* císaře vyprosila. (98a);
- ...zlý los *od* Boha přijímali... (99a);
- *Dosáhá od* konce světa... (100b);
- ...los *odemne* poslaný není větší... (102a);
- ...*jest* samá závist / *od* nepokojného srdce splozena... (105b);
- ...některé najal hned *okolo* třetí / některé *okolo* šesté... (104c);
- ...některé *okolo* deváté / a pozdější *okolo* jedenácté hodiny... (104c).

Tabulka protetického v-

slovní druh	s protezí	bez proteze
podstatná jména	0	26
přídavná jména	1	7
zájmena	0	20
číslovky	0	2
slovesa	0	22
příslovce	0	6
předložky	0	42
celkem	1	125
celkem všech	126	

Graf protetického v-

6.2. Diftongizace *ú > ou*

Diftongizaci *ú > ou* jsme v textu zaznamenali ve **2** případech: u substantiva *ouvod* a u adjektiva *ouský*. Nalezli jsme také **2** slova, u nichž k diftongizaci nedošlo. Tyto výrazy začínají na **u-**. V kázání jsme nenašli žádný doklad nediftongizovaného tvaru s počátečním **ú-**. Diftongizace nenastala u substantiva *usvit* a také na začátku druhé části složeniny vlastního jména *Zlatoustý*.

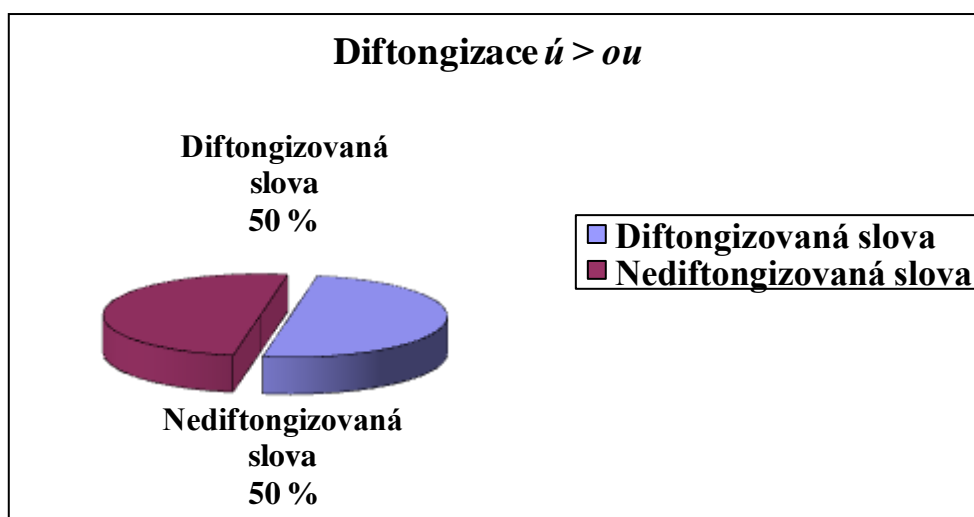
- ...já ještě jsem neměla žádného / a mnoho **ouvodu** zmeškala. (107a);
- ...i potom když v **ouském** příbitku velryby... (100a).

- Vyšel (prý) mluví on / jistý člověk dobrý hospodář / na **usvitě**... (104c);
- ...mluví svatý Vavřinec Justinyánský s svatým Janem **Zlatoustým**. (99c).

Tabulka diftongizace *ú > ou*

poloha ve slově	diftongizované	nediftongizované
počáteční ú-	2	0
počáteční u-	0	2
celkem	2	2
celkem všech	4	

Graf diftongizace *ú > ou*

6.3. Diftongizace *y* > *ej*

Diftongizace *y* > *ej* se v kázání objevila pouze ve **4** případech. Zaznamenali jsme **3** případy uprostřed slova a **1** případ v předponě *vy-*. V koncovkách se změna neprosadila. V textu se objevuje množství slov, u nichž by byla změna možná, ale autor zde dodržuje úzus Bible kralické.

Předpona *vy-*

V předponě *vy-* jsme zaznamenali změnu *y* > *ej* pouze v **jednom** případě, a to u adjektiva *vejroční*.

- ...*když jedenkaždý z nich na ten **vejroční** trch nětco na svých ramenách podlé poručení nesti musel...* (102c).

Uprostřed slova

Změna nastala ve **4** případech u slov *hejbal*, *nejvejš*, *nestejskalo* a *zejtra*. V nediftongizované podobě jsme našli substantivum *cil*, adjektivum *neslýchaná*, slovesa *dotýkat se*, *povýšit* (2x), tvary slovesa *býti* (7x) a částici *prý* (2x). Uprostřed slova jsme tedy zaznamenali **4** diftongizovaná slova a **14** slov, u nichž ke změně nedošlo.

- ...*jazykem **hejbal** / jak mohl se nadíral...* (106a);
- ...*o ten slavičkův hlas / co **nejvejš** supplicirovati...* (106a);
- ...*zdaliž by se vám na tom světě **nestejskalo**?* (107c);
- ...*na tebe může padnouti **zejtra**.* (98b).

- ...*k tomu **cili** / a konci / abyjsme podlé příkladu svatého Matěje...* (99a);
- ...***neslýchanou** kořisti / a loupeží obohatil.* (97b);
- ...*co se krásy / a líbezného spěvu **dotýká**...* (106c);
- *Ponížte se před tváří Boží / a **povýší** vás...* (100c);
- ...*protož říkával: že Buh **přebývá** v něm...* (104b);
- ...*s těma kolečkama na věky živu **býti** myslují.* (107c);
- *Vyšel (**prý**) mluví on / jistý člověk dobrý hospodář...* (104c).

Zakončení substantiv

Substantivizované adjektivum *svatý* se v kázání objevuje v nominativu singuláru, lokálu plurálu a instrumentálu plurálu. Celkem se zde nachází **tříkrát**.

- *Pomysleme: snad jest ten / **svatý** / svatému Matěji podobný...* (110a);
- *...a řekne se o nás / co o **svatých** mluvíme.* (113c);
- *Mezi **svatýma** los jejich jest v nebi / amen.* (113c).

Zakončení adjektiv

Jak jsme poznamenali již výše, v koncovkách se změna neprosadila, a proto se budeme zabývat pouze těmi případy, u nichž by byla diftongizace podle dobových pravidel možná.

Rod mužský

V kázání je nejvíce zastoupen nominativ singuláru. Celkem jsme našli **75** adjektiv. Nejpočetněji je zastoupeno adjektivum *svatý* (20x). Dále se zde vyskytují adjektiva *amaletický, blahoslavený, celý, černý, dobrý* (9x), *finský, hanebný, jistý, Justyniánský, krásný, lakomý, líbezný, milý, nebezpečný, nebohý, nedobrý, nepohnutelný, nepokojný, nerozumný, nešťastný* (3x), *opilý, potutedlný, pozorný, protivný, rovný, rozlobený, roztomilý, řecký, římský, stříbrný* (2x), *škaredý, šťastný, těžký, veliký* (3x), *vrtkavý, zajatý, zlatý, zlý* (4x), *žlutý*.

- *...kterak na toho / neb onoho los **dobrý** padne...* (109b);
- *...že ten **líbezný** hlas / lépe se šikovati bude...* (106a);
- *...na mne padl **nešťastný** los dnes...* (98b);
- *...které vypisuje **svatý** Matouš v kapitole 13.* (104c);
- *...zase toho nenávidí / že **žlutý** los mu padl do truhly...* (105b);

V nominativu singuláru se nachází také **34** adjektiv, která jsou součástí jmenného přísudku se sponou. Ani u těchto adjektiv nebyla změna provedena. Jedná se o adjektiva *darovaný, doražený, hotový, malý, možný* (2x), *nařízený, nejistý, obdařený, ozdobený, podobný, ponížený, poslaný, požehnaný, prospěšný, protivný* (2x), *spasitedlný, spokojený* (8x), *šťastný* (2x), *veselý, vhozený, vyslaný, vyvolený* (2x), *zlý*.

- *A jak **nejistý** jest los...* (113b);

- ...a bude ten los tvůj / jenž se ti zdá **protivný**... (104a);
- ...Jonáš pak taký **spokojený** byl... (100a);
- ...aby pak / tak **šťastný** byl... (113c);
- Když dobrým losem na místě Jidáše **vyvolený** byl... (99a).

V genitivu plurálu jsme zaznamenali 4 adjektiva (*dobry, neuhamovaný, pověrečný, slepý*).

- ...místo **dobrych** losův / kamení na něho padali. (99a);
- Mnoho zatím / ach jak velmi mnoho **neuhamovaných** broukačův... (104b);
- Krom **pověrečných** popův / kteří v hájích... (96b);
- Někteří z těch **slepých** pohanův / los / a štěstí / za jedno měli... (96c).

V dativu plurálu se nachází pouze adjektivum *rozličný*.

- ...že pro jeho vítězství / proti **rozličným** králům slavně obdržené... (97a).

V akuzativu singuláru se vyskytuje 20 adjektiv. Jedná se o adjektiva *douhý, dobrý* (7x), *hrozný, královský, nedobry, nešťastný, pěkný, prázdny, stejný, šťastný, zlý* (4x).

- ...**douhý** pítel s chlébem / jakožto s potravou na cestu popadl... (102c);
- ...a zase tomu kterému ráno **dobry** / večír **nešťastný** los posílají. (97a);
- ...jak **dobry** / tak **zlý** los od Boha přijímali... (99a);
- ...pro krásu na trůn **královský** vyzdvižená byla... (107a);
- ...který plat **stejný** z druhýma apoštoly dostal... (105a).

Adjektivum *milý* se nachází také ve vokativu singuláru.

- **Milý** Pane Bože / tak divně ty losy rozdáváš! (107a).

V lokálu plurálu jsme našli 6 adjektiv, která zachovávají v koncovce **-ý**. Jedná se o tvary *dobry, pohanský, rozličný, zkušený, veliký, zlý*.

- ...v hájích / a **pohanských** chrámech koláčky bučkám na oltářích obětovali... (96b);
- ...dnes také na den svatého Matěje po **velikých** vítězství / a **rozličných** jak **dobrých** / tak **zlých** sem a tam **skúšených** losích... (98b);

Rod ženský

V lokálu plurálu jsme zaznamenali pouze adjektivum *Mojžišovy*.

- V čtvrtých knihách **Mojžišových** v kap: 26. mluvil Pán Bůh... (111b).

V instrumentálu plurálu jsou **dvě** adjektiva *veliké* a *zlaté*. Obě se nacházejí v nediftongizovaném tvaru.

- ...když na paláci Karlovém **velikýma zlatýma** litery napsáno viděl. (98b).

Rod střední

V genitivu plurálu se v textu objevuje pouze adjektivum *mladá*.

- ...za **mladých** lét u jistého kupce v službě / a v podanosti... (102c).

V lokálu plurálu jsme zaznamenali **dvě** adjektiva. Jedná se o adjektiva *veliká*, *zlatá*.

- ...a dnes také na den svatého Matěje po **velikých** vítězství... (98b);
- ...při těch **zlatých** očích nikdy oči nezavírají... (107c).

V instrumentálu plurálu se nachází **jediné** adjektivum *očitá*.

- ...tak oni s **očitýma** kolečkama se honosí... (107c).

Zakončení zájmen

Rod mužský

Také u zájmen je nejpočetněji zastoupen nominativ singuláru. Celkem jsme napočítali **26** tvarů, u nichž neproběhla diftongizace. Jedná se o zájmena *jakýkoliv*, *jiný*, *každý* (5x), *který* (12x), *nějaký*, *takový* (4x), *žádný* (2x).

- Protož **jakýkoliv** los na nás padne / nehořekujme... (109b);
- ...až podle vůle boží **jiný** los na Jonáše trefil... (100a);

- ...**každý** anjel byl s svým losem spokojený... (108c);
- ...zřídka se najde tak líbezného hlasu ptáček / **který** by ke všemu spíval... (104b);
- ...když padne los **nějaký** zlý... (100b);
- Los **takový** možný není... (108c);
- ...však **žádný** z těch nereptal / ani proti Matějovi neublal... (105a).

V genitivu plurálu se vyskytuje jen zájmeno *jiný*.

- ...ne pak **jiných** sobě / snad skrze nespravedlivé prostředky / pohledávali... (112a).

Dativ plurálu je zastoupen **3** zájmeny. Dvakrát se zde vyskytuje zájmeno *který* a jednou zájmeno *takový*.

- *Jinší* los padl dnes na svatého Matěje / **kterým** on ne za generala... (98c);
- ...dělníky / **kterým** nikda / a přenikda dobře není. (105a);
- **Takovým** Brumrum / pěkný příklad zanechal... (102b).

V akuzativu singuláru jsme našli **3** zájmena: *jaký*, *který* (2x).

- ...a na **jaký** způsob to nařídil? (111c);
- ...na které tak šťastný los padl / nad **který** sobě šťastnější vinšovati nemohli. (108b);
- ...že nevěděl: **který** díl země dáti se má tomuto... (112a).

Zájmeno *který* jsme zaznamenali také v lokálu plurálu.

- Co jsou to za losové / o **kterých** mluví svatý David? (110c).

V instrumentálu plurálu se nachází **5** zájmen, ani zde ke změně *ý* > *ej* nedošlo. Třikrát se zde vyskytuje zájmeno *jiný*, jednou zájmena *který* a *takový*.

- ...před **jinýma** horlivě vzdýchají / a potutelně sobě naříkají. (105b);
- ...aby dva kameny / **kterýma** kamenován byl... (113b);
- Tak / tak se rovně s **takovýma** děje / kteří nejsou s svým losem spokojeni... (108b).

Rod ženský

V genitivu plurálu jsme našli zájmeno *žádné*, které se objevuje v nediftongizované podobě.

- *Když Bůh žádných našich zásluh nenašel...* (111a).

V lokálu plurálu jsme našli **tři** doklady zájmena *tvé*, u nichž také diftongizace neproběhla.

- *...v rukách tvých losové mojí.* (110b);
- *...v rukouch tvých o Bože! a v moci tvé / jest los...* (112c);
- *...v rukouch tvých konec života mého...* (112c-113a).

Rod střední

V genitivu plurálu jsme zaznamenali **jeden** případ zájmena *ona*. Ani v tomto případě nebyla diftongizace provedena.

- *...a když osmdesáte minulo / znamenal pravdu oných slov...* (108a);

V lokálu plurálu jsme našli **dvě** zájmena (*samá, svá*), která zachovávají nediftongizovanou podobu.

- *Dnové lét našich v samých sedmdesáte letech.* (108b);
- *...na ten vejroční trch nětco na svých ramenách podlé poručení nesti musel...* (102c).

Zakončení číslovek

Rod mužský

V nominativu singuláru se nachází číslovka *druhý*, která zachovává nediftongizované zakončení *-ý*.

- *...já zatím jsem veliký hříšník / a druhý Jidáš...* (110a).

Číslovku *druhý* jsme zaznamenali také v dativu plurálu.

- *...a druhým se / jimž z jejich břemena nic neubývalo potajemně vysmíval.* (103a).

V instrumentálu plurálu jsme našli opět číslovku *druhý*.

- ...*plat stejný z druhýma apoštoly dostal*... (105a).

Rod ženský

V ženském rodě se v kázání objevuje pouze číslovka *čtvrté*, a to v lokálu plurálu. Ani u této číslovky nenastala změna *y > ej*.

- V *čtvrtých knihách Mojžíšových v kap: 26. mluvil Pán Bůh*... (111b).

Zakončení sloves

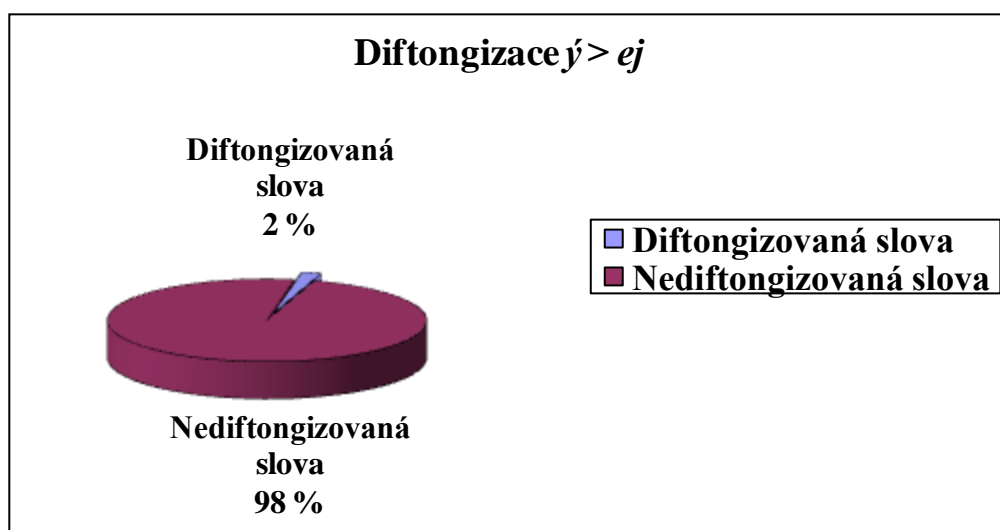
V kázání jsme zaznamenali také **dvě** slovesa (*nenávidí, pochází*), u nichž by podle dobového úzu byla změna možná.

- ...*los / a štěstí vrtkaví jsou bohové / někomu přejí / někoho nenávidí*... (97a);
- *Tak rozliční jsou losové / však ale všechny od Pána Boha pochází*. (100a).

Tabulka diftongizace *y > ej*

poloha ve slově	diftongizované	nediftongizované
předpona <i>vy-</i>	1	0
uprostřed slova	4	14
zakončení substantiv	0	3
zakončení adjektiv	0	148
zakončení zájmen	0	46
zakončení číslovek	0	4
zakončení sloves	0	2
celkem	5	217
celkem všech	222	

Graf diftongizace $y > ej$

6.4. Úženi $e > i$

Uprostřed slova

V kázání jsme nenalezli žádná slova, u kterých by nastala změna $e > i$ uprostřed slova, a ani taková, u kterých by ke změně dojít mohlo.

Zakončení substantiv

V textu jsme našli substantivizované adjektivum *zajatý*, které se zde objevuje v akuzativu singuláru. V tomto případě úženi nenastalo.

- ...*a **zajatého** sekerou udeřiti poručil...* (97b).

Zakončení adjektiv

Rod mužský

V genitivu singuláru jsme zaznamenali **15** adjektiv, u nichž k úženi nedošlo. Jedná se o adjektiva *bláznivý, celý, jistý, krátký, lidský, libezný* (2x), *římský, svatý* (3x), *špaňhelský, věčný, veliký, vrtkavý*.

- ...*byl těch tváří / a **vrtkavého** losa...* (97a);
- ...*na den **svatého** Matěje po velikých vítězství...* (98b);
- ...*podlé duše / a života **věčného** prospěšný byl...* (99c);
- ...*zřídka se najde tak **libezného** hlasu ptáček...* (104b);

- ...podlé svého jenom **krátkého** rozumu rozvážily... (107a).

V dativu singuláru se úženi prosadilo v **1** případě, a to u adjektiva *broukavý*. V dalších **6** případech změna nenastala, konkrétně se jedná o slova *celý*, *dobrý*, *katolický*, *nešťastný*, *svatý*, *šťastný*.

- ...chtěl Bůh za krále / **broukavému** lidu představit... (111c).
- ...dobrý los padl dnes na svatého Matěje **celému katolickému** světu... (98b);
- ...losu **šťastnému** / i **nešťastnému** všickni podrobeni jsme... (99a);
- ...k našemu **dobrému** pomysleme... (109b);
- ...snad jest ten / svatý / **svatému** Matěji podobný... (110a).

I v akuzativu singuláru jsme našli pouze **1** adjektivum (*malý*) se zúženou podobou, dalších **11** slov zůstalo nezúžených. Jedná se o adjektiva *francký* (2x), *hloupý*, *hrbatý*, *Kristový*, *svatý* (4x), *šťastný*, *živý*.

- Zatím ale uslyšel **malého** slavička... (106a).
- ...jakožto spolu puntovníka **živého**... (97b);
- ...dobrý los padl dnes na **svatého** Matěje... (98b);
- ...za apoštola **Kristového** vyvolený jest. (98c);
- ...a jako **hrbatého** velblouda obtížili. (102c);
- ...mnozí / toho **hloupého** ptáka následují. (106c).

V akuzativu plurálu jsme našli **7** adjektiv (*bublavý*, *broukavý*, *jiný*, *nespravedlivý*, *protivný*, *reptavý*, *rozličný*) s nezúženým *-é* v koncovce.

- ...známť já **jiné** dělníky na té vinici / **reptavé** / **broukavé** / **bublavé** / a losům božím tak **protivné**... (105a);
- ...snad skrze **nespravedlivé** prostředky / pohledávali... (112a);
- ...budoucí věci předpovídaly / **rozličné** losy metaly... (96b).

U maskulin jsme nejvyšší počet zúžených tvarů adjektiv zaznamenali v lokálu singuláru. Jedná se o 4 případy: *bídný, jiný, zajatý, zlý*. V tomto pádě se vyskytují i dvě adjektiva, kde úžení nenastalo: *Karlovy* a *svatý*.

- ...*losové padají na nás / na tom **bídným** světě...* (100b);
- *Však ale co na **jiným** vyobraziti chtěl...* (97c);
- ...*jak na sobě / tak na **zajatým** králi dokázal...* (98b);
- *Opravdu potom **zlým** losu / horší nám kostka padne.* (100b).

- ...*na paláci **Karlovém** velikýma zlatýma litery napsáno viděl...* (98b);
- ...*pomysleme sobě / co o **svatém** Matěji napsal...* (109b).

Rod ženský

U feminin jsme v kázání nenalezli žádný doklad úžení. Proto se dále budeme věnovat jen případům, které si zachovaly v koncovce *-é*.

V nominativu plurálu jsme objevili pouze adjektivum *mužská*.

- *Ještě **mužské** osoby tak / tak se chovají...* (106c).

Sedm adjektiv jsme našli v genitivu singuláru. Jedná se o adjektiva *božská, dobrá, královská, křesťanská, šťastná, věčná, veliká*.

- ...*tak od jedné pravice **božské** pochází.* (112c);
- ...*který jest **dobré** vůle / a s losem svým spokojený.* (104b);
- ...*osobě **královské** se zmocnil / a ji na šibenici oběsiti poručil.* (97b);
- ...*když nechtěl od učení víry **křesťanské** přestati...* (113b);
- ...*že los jest syn / nebo dcera **šťastné** Fortuny...* (113b);
- ...*a los slávy **věčné.*** (110c);
- ...*dříve se na slavička z **veliké** závisti durditi...* (106a).

Jedno adjektivum (*božská*) se nachází v dativu singuláru.

- ...*líbejte velebnosti **božské** milostivou pravici...* (100c).

Další **dvě** adjektiva (*dobrá, zlá*) jsou v akuzativu plurálu.

- ...aby přinesl jedenkaždý věci své těla svého / jakéž činil / buďto **dobré** / nebo **zlé**... (103c).

V lokálu singuláru se objevují **čtyři** adjektiva s nezúženou koncovkou **-é**: *dobrá, šťastná, veselá, zakrnělá*.

- *Na tvé tehdy **dobré** vůli jest...* (104a);
- *...o jak krátká chvíle / v tak **šťastné** hodině.* (108c);
- *...to sám skutkem potvrdil / když po **veselé** tváři ...* (97c);
- *...na **zakrnělé** tváři Žofie císařovny...* (98a).

Rod střední

V nominativu singuláru jsme našli **sedm** adjektiv, která si zachovala nezúženou podobu. Jedná se o adjektiva *lehké, sladké* (2x), *spravedlivé, svaté, vrtkavé, ženské*.

- *...bude ten los tvůj / jenž se ti zdá protivný / jho Kristovo **sladké** / břímě **lehké**.* (104a);
- *Skrze losy / jak svědčí Písmo **svaté**...* (111c);
- *...jeho stálost / jest samá nestálost / **vrtkavé** štěstí...* (98c);
- *...tak se chovají / než **ženské** pohlaví obzvláště...* (106c).

V genitivu singuláru jsme zaznamenali **osm** adjektiv v nezúženém tvaru. Jedná se o adjektiva *častné, nepokojné, prospěšné, staré, svaté* (2x), *věčné, zlé*.

- *...los jak podlé těla / a **častného** živobití...* (99c);
- *...jest samá závist / od **nepokojného** srdce splozena...* (105b);
- *Dejme příklad z Písma **svatého**.* (108b);
- *Začal se tenkrát díl **věčného** odpočinutí...* (108c);
- *...který sám ze **zlého** dobré působiti může...* (110a).

Tři adjektiva (*božské, pěkné, věčné*) jsme objevili také v dativu singuláru.

- *...proti losům / a řízení **božskému** / jazyky své darmo vyplazují...* (107a);
- *...lépe se šikovati bude / k jeho **pěknému** péři...* (106a);
- *...co jest vám k **věčnému** spasení prospěšného?* (110b).

V akuzativu singuláru se nachází **7** adjektiv (*dobré, Esopové, krásné, nařízené, nepřátelské, očité, věčné*), která si zachovávají nezúženou koncovku **-é**.

- ...*který sám ze zlého **dobré** působiti může...* (110a);
- ...*břemeno **Esopové** nemálo ulevila.* (103a);
- ...*schoval **krásné** péři...* (106c);
- ...*však předce vešel / až na místo **nařízené**...* (102c);
- *Dnes v Pavii vojsko **nepřátelské** potloukl...* (98b);
- ...*křídla / a **ocité** peří / pyšně roztahoval...* (105c);
- ...*dědictví **věčné** skrze los obdržel...* (99a).

V akuzativu plurálu jsme našli **dvě** adjektiva (*okrášlené, vonné*), u nichž k úženi nedošlo. Správně by tato adjektiva podle rodové shody měla mít koncovku **-á**. Dochází zde k přisuzování koncovky typické pro feminina adjektivům středního rodu z důvodu stírání rodových rozdílů.

- *slavně **okrášlené** křídla / a očité peří / pyšně roztahoval...* (105c);
- ...*koláčky bužkům na oltářích obětovali / a **vonné** kadidla zapálovali...* (96b).

U neuter jsme zaznamenali úženi pouze v lokálu plurálu u **dvou** adjektiv (*apoštolské, božské*).

- ...*v Collegium **apoštolským** rozjímá svatý Řehoř Veliký...* (99c);
- ...*jsou vedle sebe v **božským** nařízení...* (112b).

Zakončení zájmen

Rod mužský

V textu se vyskytuje **šest** zájmen v genitivu singuláru. Jde o zájmena *který* (2x), *můj, samý, svůj* (2x), která jsme našli v nezúženém tvaru.

- ...*bez **kterého** ani vlas nepřibude...* (109b);
- ...*v rukouch tvých konec života **mého**...* (112c-113a);
- ...*až to reptání **samého** Boha dosahuje...* (105b);
- ...*kdyby to podle **svého** jenom krátkého rozumu rozvážily...* (107a).

U **šesti** zájmen jsme zaznamenali v dativu singuláru nezúžené zakončení **-ému**. Zájmeno *který* se zde objevilo 1krát, zájmeno *svůj* 5krát.

- ...a zase tomu **kterém** ráno dobrý / večír nešťastný los posílají. (97a);
- ...království pak Filipovi synu **svému** odevzdal... (98b);
- ...modlil se k Pánu Bohu **svému**... (100a).

Ani u **devíti** případů zájmen v akuzativu singuláru k úžení nedošlo. Jedná se o zájmena *který* (4x), *nějaký*, *samý*, *žádný* (3x).

- ...jak neminuly dnešního svatého Matěje / na **kterého** napřed... (113a);
- ...nebo **nějakého** mocnáře toho světa / ale za apoštola Kristového vyvolený jest. (98c);
- ...mysl tvou upokojiti / a šťastného sebe **samého** učiniti... (104a);
- Ta má již pátého muže / já ještě jsem neměla **žádného**... (107a).

V akuzativu plurálu se nachází celkem **třináct** zájmen, z toho 5krát zájmeno *který*, 5krát *některý*, 3krát *svůj*.

- ...podobní onym dělníkům / **které** vypisuje svatý Matouš v Kapitole 13. (104b);
- ...aby najal dělníky na vinici svou / a **některé** najal hned okolo třetí... (104c);
- ...měli také pohané **své** proroky... (96b).

V lokálu singuláru jsme zaznamenali **šest** zájmen se zúženou koncovkou a **tři** zájmena v nezúženém tvaru. Úžení se objevilo u zájmen *který* (3x), *můj*, *svůj* (2x). Neproběhlo u zájmen *každý*, *svůj* (2x).

- ...ještě na světě blahoslavený žebráček / o **kterým** Taulerus. (104a);
- ...mám již přestati na **mým** losu? (109a);
- Ten šťastně ráno vstává / **který** na **svým** přestává. (106b).

- ...přebývá v něm / a v **každém** člověku... (104b);
- Nepokojný a na **svém** losu nepřestávající Luciper. (108c).

Rod ženský

Nominativ plurálu je zastoupen **dvěma** zájmeny (*která, taková*), která se vyskytují v nezúžené podobě.

- ...*Sors a Mors jsou dvě sestry / které žádného člověka neminou...* (113b);
- *Co takové z dobrým losem? ještě nejsou spokojeny...* (107c).

V genitivu singuláru jsme našli **deset** zájmen, u nichž k úžení nedošlo. Jedná se o zájmena *má, tvá, svá* (4x); *ta* (3x), *tato*.

- ...*a v moci tvé / jest los / správa / a řízení / jak života / tak smrti mé...* (112c);
- ...*srovnáním tvé vůle s boží vůly mysl tvou upokojiti...* (104a);
- ...*šťěstí dvouma tváři / na člověka podlé své libosti pohlídá.* (98b);
- ...*z té příčiny od Boha lepším losem ...* (109b);
- ...*oblázne této noci požádají duše tvé od tebe...* (107c).

V dativu singuláru jsme zaznamenali pouze **jedno** zájmeno *svá* v nezúženém tvaru.

- ...*potom pak bohyni své vlastní...* (106a).

Úžení nenastalo ani u **čtyř** zájmen v akuzativu plurálu. Jedná se o zájmena *jakáž, která, tvá, svá*.

- ...*aby přinesl jedenkaždý věci své těla svého / jakéž činil...* (103c);
- ...*měli také pohané své proroky / hádače / veštkyně / žehnačky / které budoucí věci předpovídaly...* (96b);
- ...*požádají duše tvé od tebe...* (107c).

V lokálu singuláru jsme objevili **šest** zájmen, která zachovávají nezúženou koncovku *-é*. Jedná se o zájmena *každá, ta, tvá* (4x).

- ...*na každé hospodě ukrojiš sobě...* (104a);
- ...*známť já jiné dělníky na té vinici...* (105a);
- ...*to jest v tvé moci / co při smrti: to jest při tvé vůli...* (112c).

Rod střední

V nominativu singuláru jsme v nezúžené podobě našli **tři** zájmena: *mé* (2x), *nějaké*.

- ...*jho mé* zajistě sladké / a břímě *mé* lehké... (102a);
- ...*jako nějaké* hovado po kamenování doražený byl... (99a).

Genitiv singuláru je zastoupen **čtyřmi** zájmeny s nezúženým zakončením *-ého*. Jedná se o zájmena *jaké, mé, své* (2x).

- Ach *jakého* nařikání / abych neřekl proti Bohu bubláni! (106c);
- Losy (*prý*) jménoval podle *mého* zdání... (110c-111a);
- ...a podle stavu povolání *svého*... (99c).

V dativu singuláru jsme zaznamenali **jeden** tvar nezúženého zájmena *mé*.

- ...*tak k mému* předsevzetí svatý Jarolím podpisuje. (102a).

I v akuzativu singuláru se nachází **jedno** zájmeno (*takové*), u něhož úžení nenastalo.

- ...a více / o co *takového* / prositi se neopovažoval. (106c).

V akuzativu plurálu se vyskytují **tři** nezúžené zájmenné tvary, které by však měly mít koncovku *-á* (viz výše). Jedná se o zájmena *keré* (2x), *své*.

- Na *keré* slova Hugo Kardynal takto píše... (110c);
- Sklopil *své* křídla / schoval krásné péři... (106c).

Zakončení číslovek

Rod mužský

V genitivu singuláru jsme našli **jednu** číslovku v nezúžené podobě. Jedná se o číslovku *pátý*.

- ...*celému katolickému světu* skrze narození Karla *Pátého*... (98b).

Číslovka *druhý* se v textu vyskytla v dativu singuláru. V tomto pádě jsme zaznamenali jen **jeden** nezúžený tvar.

- ...žádný **druhému** nic nepřekážel / nic nezáviděl... (108c).

Akuzativ singuláru je zastoupen **třemi** číslovkami, u nichž se úžení neprosadilo. Jedná se o číslovky *druhý* (2x) a *pátý*.

- *Na toho los dobrý / na **druhého** los protivný / a nebezpečný padl...* (99c);
- *Ta má již **pátého** muže / já ještě jsem neměla žádného...* (107c).

V akuzativu plurálu jsme zaznamenali pouze **jeden** doklad neproběhlého úžení u číslovky *druhé*.

- ...šťěstí na tebe přijde / onoho to / neb **druhé** nešťěstí / podká... (100b).

V lokálu singuláru jsme objevili **jeden** případ provedeného úžení u číslovky *druhý*.

- ...ani na **druhým** s Bohem pokoje nemívají... (108b).

Rod ženský

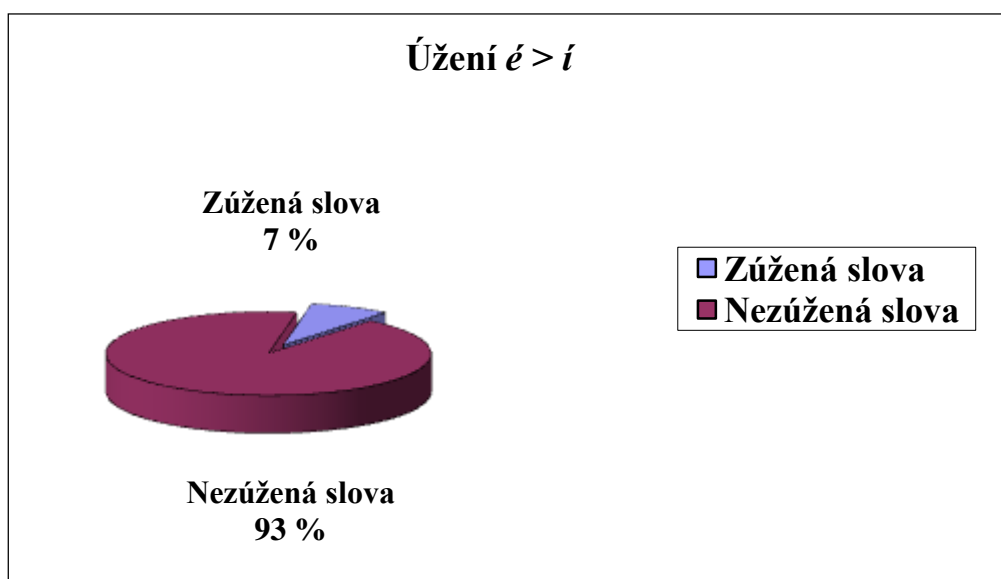
Rod ženský je u číslovek zastoupen pouze genitivem singuláru. Nalezli jsme **šest** číslovek, které se v textu vyskytují s nezúženou koncovkou **-é**. Jedná se o číslovky *devátá*, *jedenáctá*, *jedna* (3x), *šestá*.

- ...některé okolo **deváté** / a pozdější okolo **jedenácté** hodiny... (104c);
- ...z **jedné** nohy na druhou sobě poskakoval... (103a);
- ...některé najal hned okolo **třetí** / některé okolo **šesté**... (104c).

Tabulka úžení *é > í*

poloha ve slově	zúžené	nezúžené
uprostřed slova	0	0
zakončení substantiv	0	1
zakončení adjektiv	6	83
zakončení zájmen	6	72
zakončení číslovek	1	12
celkem	13	168
celkem všech	181	

Graf úženi *é > i*

6.5. Kvantita samohlásek

System dlouhých samohlásek, který je i v dnešní spisovné češtině, se dotvářel v průběhu 15. století. V písařském úzu se změny objevovaly postupně a s jistým zpožděním. K důslednému označování samohláskové kvantity přispěl knihtisk. V písařském úzu se nadále kvantita označovala nedůsledně a různými způsoby. Délka se značila buď spřežkami, např. *aa, ee, ij, ii, uu*, nebo diakritickým znaménkem u *á, é, ú, ý*. Dlouhé *i* se psalo jako *i, ij, ii, ie, ije, ye*; dlouhé *y* se značilo *y, ye, ý*. Dlouhé *e* se značilo literami *e, ee, eé, é*; dlouhé *a* jako *a, aa, á*; dlouhé *ú* se nejčastěji značilo *u, ú, uo, ů, ü*, řídce *au*. Způsob záznamu hlásky byl tedy na počátku 16. století dosti pestrý.⁴⁶

Na značení kvantity má vliv „jazykový cit a lingvistické vzdělání autorů, svědomitost a zručnost opisovačů textu, technické vybavení tiskáren, pozornost i atmosféra spěchu, v níž tisk mnohých prací vznikal“.⁴⁷

Pro přehlednost jsme slova, která se liší kvantitou, rozdělili podle slovních druhů. Dále jsme si všimli, zda je změna v předponě, základu, příponě nebo koncovce

⁴⁶ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983, s. 48–49.

⁴⁷ Janečková, M.: *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*. Praha: ARSCI, 2009, s. 107.

slova. Protože jsme analyzovali pouze jedno kázání, nemohli jsme zcela postihnout dobové značení kvantity. Norma navíc byla v tomto období rozkolísaná.

Substantiva

Předpony

U substantiv jsme našli pouze jeden doklad krácení v předponě u slova *usvít*. Je to dáno tím, že samohláska *u* byla na začátku slova tištěna literou *v*. Kvantita se v tomto případě nezaznamenávala, protože psaní čárky nad písmenem *v* se nevžilo.

Základ substantiv

Délka se neoznačuje u přejatých slov: *Kardynal*. Naopak substantivum *týran* v základu dluží. U slova *generála/generála* jsme zaznamenali kolísání, to znamená, že se v tisku objevuje jak s dlouhým, tak s krátkým vokálem.

Krátce jsou tištěny vokály nejčastěji v základech substantiv: *bužkům, krasu, lékařství, lítosti, pav, příčiny, skyvu, šiji*; ve slovtvorných příponách: *frejřův*,⁴⁸ *krajíc, pláštíčkem*. Slovo *krasu/krásu* se nachází v textu ve stejném poměru tvarů s krátkým a s dlouhým vokálem. Substantiva *pav* a *příčiny* jsou tištěna krátce pouze v jednom případě, v kázání převažují jejich kvantitativně delší varianty.

Podstatná jména slovesná krátí druhou, nebo třetí slabiku od konce: *kázání, Navštívení*. Tvar *kázání/kázání* kolísá, obě podoby se ve zkoumaném díle objevují ve stejném počtu.

Tendenci k dlužení mají ve slovtvorných základech substantiva: *hádače, chléb* (v genitivu, instrumentálu sg.), *knížkách, líbosti, náději, nápísu, péřím, pítel, usvítě, vtíp* a substantivizované *blížnímu*. V tomto případě kolísají jména *blížní/blížní, péřím/peřím* a také *pítel/pítel*, kde převažuje kratší tvar.

Dlouží i oba základy kompozita *žívobýti*.

Koncovky

Tendenci ke krácení má koncovka *-í* v následujících pádech:

1.pl.: *poddani*

3.sg.: *pěři*

⁴⁸ V přejímce *frejř* z původního něm. *Freier* došlo nejprve k počestění a zdložením přípony *-er* na *-ěř*, poté k jejímu úžetí v *-iř* a vlivem mluvené řeči opět k jejímu zkrácení na *-iř*.

4.sg.: *pěři, štěři*

7.sg.: *ctností, kořistí, opatrností, šiji, tváři, vůli, živobytí*

V textu se také objevila krátká koncovka **-u** v genitivu plurálu ve slově *ouvodu*.

Koncovka **-i** v některých pádech dlouží:

3.sg.: *prodají*

4.sg.: *melodií*

4.pl.: *obětí, věcí*; duálový tvar *očí*

V textu se v akuzativu plurálu objevuje nejen tvar *věcí*, ale také podoba *věci*.

U tohoto substantiva převažuje kvantitativně delší forma slova.

Adjektiva

Základ adjektiv

Tendenci ke krácení v základu jsme zaznamenali u adjektiva *neslýchany*, krátké **-u-** jsme našli také ve složeném vlastním jménu *Zlatoustý* (*u* je opět tištěno literou *v*).

Dlouhý vokál se objevuje v komparativu a superlativu adjektiva *vysoký*. Jednou jsme zaznamenali tvar *vyšší* a pětkrát tvar *nejvyšší*.

Přípony

Krácení vykazují adjektiva v příponě **-ější** (*nejšťastnější, svatější*) u komparativu. Krátí se také slovotvorná přípona deminutivní individuálně posesivního adjektiva *slavičkův*.

U přivlastňovacího přídavného jména *Davidova* jsme zaznamenali délku v zakončení, protože se přiklonilo k deklinaci složené (*oné slova Davidová* 112c).

Koncovky

Odlišná kvantita v zakončení se vyskytuje v těchto adjektivech: *po krátkem odpočínutí* 103a, *s jinými otroky* 102c, *podobní losové* 100b, *Vesely byl jeho los...* 98c–99a. Adjektiva *jiný* a *veselý* jsou v textu tištěna krátce pouze jednou, v ostatních případech je zachována jejich délka.

Zájmena

Krácení postihuje zájmena v základu nominativu singuláru (...*který sam ze zlého dobré...* 110a), v zakončení nominativu plurálu (*Ti a takovi zdají se...* 105c), v dativu singuláru (...*proti její kyselosti...* 112b) a dativu plurálu (...*dej nam dnes...* 104a). Kvantita pronomin *nám* a *sám* je v textu dodržena, krácení jsme našli pouze v jednom případě. Ukazovací zájmeno *takový* ztratilo svoji délku pod vlivem okolo stojících slov, stalo se tak u již výše zmiňovaného příkladu a také v tomto případě: ...*ani s Bohem nejsou takovi spokojeni.* (105b). Kromě těchto dvou případů je zájmeno tištěno dlouze.

Dlouhé tvary jsme zaznamenali u zájmen posesivních: ...*jimž z jejích břemena...* 103a, ...*v rukách tvých losové mojí.* 110b, *Dnové lét našich...* 108b, ...*buďme s našima losy spokojeni...* 113c; dále pak také ve tvarech rodového zájmena osobního (*on*): ...*buď jích mnoho...* 111b, ...*mnozí z nich...* 105b, ...*s níma ho pochovali.* 113b.

Číslovky

Odchylný tvar jsme našli pouze ve tvaru základní číslovky *jedna*: ...*jedná druhé neustoupila...* (106c).

Slovesa

Slovesa vykazují odchylky ve tvarech: infinitivních (*nesti, snesti*); v indikativu přítomného času sloves s předponou dlouzí vždy druhá slabika za ní: *dosáhá/dosahuje, nařizuje, podpísuje, pozdvíhnu, vykřikuje, vypisuje, vzdýchá*; krátká koncovka 3. os. sg. ind. prez.: *schází*. Sloveso *scházet se* nachází v 3. os. sg. ind. prez. také v podobě *schází*. Oba tvary mají ve zkoumaném textu shodné zastoupení.

V imperativu je délka u sloves vzoru *kupovati (pamatujme)*, délka zůstává i u slovesa *ponízte se*; příčestí minulé krátká (*hadaly*), nebo má délku: *jménoval, ponížovali, zapálovali*. Zaznamenali jsme také dloužení v příčestí trpném (*vyzdvížená byla*); krátká procesuální adjektivum z přechodníku přítomného (*sloužící*).

Příslovce

Také příslovce jsou v textu tištěna s odchylnou kvantitou. Krátká: *mezi tím, nikdy, před tím, přenikda, zatím*; dlouzí v základu: *dáleko, zdáleka*, v koncovém formantu: *hebrejský, někdy, nikdy*. Neurčité zájmenné příslovce *někdy* jsme zaznamenali v podobě *někdy* i *někdy*, v kázání značně převažuje kratší varianta.

Předložky

Předložku s odchylkou v kvantitě jsme zaznamenali pouze jednu, a to předložku *podlé*.

Částice

Ve dvou případech se vyskytuje částice *kyž*, která je v kázání tištěna krátce.

Citoslovce

Citoslovce *o* má v textu převážně krátký tvar. Nalezli jsme pouze jeden doklad dlouhého tvaru citoslovce: ...*ó* já nešťastná osoba... 107a.

V oddíle o hláskosloví jsme sledovali pronikání čtyř hláskoslovných změn do jazyka kazatele B. H. J. Bílovského. Nejprve to bylo protetické *v-*, které jsme zaznamenali pouze v jednom případě, a to u adjektiva *černovoká*. Diftongizace *ú > ou* proběhla u slov *ouvod* a *ouský*, ale našli jsme také slova, u nichž vlivem tisku (počáteční *u* se tisklo jako *v*) zůstalo krátké *u-* a k diftongizaci nedošlo (*usvit*, *Zlatoustý*). Diftongizace *y > ej* byla nejčastější uprostřed slova, objevila se u sloves *hejbat*, *nestejskat* a také u příslovcí *nejvejš* a *zejtra*. Tato změna nastala také v předponě adjektiva *vejroční*. Posledním sledovaným hláskoslovným jevem bylo úžení *é > í*, které zasáhlo nejvíce slov. Celkem jsme napočítali třináct zúžených tvarů, nejčastěji se jednalo o zakončení adjektiv (šest případů), zájmen (šest případů), jednou změna nastala v koncovce číslovek. Ve všech případech sledovaných hláskoslovných jevů jsou nezměněné podoby častější.

V poslední části kapitoly jsme se zaměřili na kvantitu vokálů. Zjistili jsme, že u některých slov není délka značená vůbec, u některých je nadbytečná, rozkolísanost kvantity se projevuje tím, že několik stejných slov má různé značení délky. Závěrem můžeme konstatovat, že dodržování kvantity v našem kázání nebylo důsledné.

7. Tvarosloví

V této části práce budeme sledovat jevy, které jsou odlišné od současného stavu spisovného jazyka. Zaměříme se především na ohebné slovní druhy a jejich tvary při skloňování, popřípadě časování.

Ohebné slovní druhy lze rozdělit na skloňované (substantiva, adjektiva, zájmena a číslovky) a časované (slovesa). V češtině existuje několik souborů deklinačních koncovek, rozlišujeme tedy skloňování substantivní (jmenné), adjektivní (složené) a zájmené.⁴⁹

7.1. Podstatná jména

Podstatná jména se skloňují podle deklinace jmenné. Od praslovanštiny se rozlišovala deklinace vokalická a konsonantická. Vokalická deklinace se dělila dále na o-kmeny, u-kmeny, a-kmeny, i-kmeny a ů-kmeny, konsonantická na n-kmeny, nt-kmeny, r-kmeny, s-kmeny a t-kmeny. V průběhu vývoje jazyka došlo k zmnožení jmenné deklinace, tato skutečnost se týká především vokalických kmenů. Naopak konsonantické kmeny byly méně produktivní, hlavně protože nebyly schopny vyjadřovat koncovkami gramatický rod.

Současná čeština má čtyři deklinace mužské, rozlišené měkkostně a kategorií životnosti, dále mužský a-kmenový typ *předseda*, zbytkový ja-kmenový skloňovací typ *soudce*; čtyři vzory ženské, z nichž *žena*, *ruže* a *kost* jsou pokračováním starého stavu (a-kmenů, ja-kmenů a i-kmenů), typ *píseň* vznikl kolísáním a přecházením mezi ja-kmeny a i-kmeny. Substantiva středního rodu se skloňují podle vzorů *město*, *moře*, *kuře* (od původu konsonantický typ) a *stavení* (měkký stažený typ).⁵⁰

Substantiva rozdělíme podle rodů a dále se budeme zabývat příznakovými pády.

Maskulina

Osobní jména cizího původu se v textu nacházejí především v nominativu singuláru (*Aesopus*, *Bellarminus*, *Narsetes*, *Taulerus*). Z tohoto pádu nepoznáme, jak by se jména skloňovala, ale víme, že při deklinaci odsouvají zakončení na *-us* a přibírají

⁴⁹ Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 228.

⁵⁰ Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986, s. 139.

koncovky o-kmenové. Zaznamenali jsme však také osobní jména, zakončená na *-us*, která koncové *-us* neodsouvají, a skloňují se zde také jako o-kmeny. Jména *Herkules*, *Kristus* a *Pompeus* jsme našli v genitivu singuláru. Substantivum *Herkules* má v genitivu singuláru tvar *Herkulesa*, neodsouvá tedy nominativní latinský formant. Naproti tomu jména *Kristus* a *Pompeus* tuto příponu odsouvají, mají tedy podobu *Krista*, *Pompeja*.

Pro nominativ plurálu maskulin životných i neživotných je příznakové původní u-kmenové zakončení *-ové* (*anjelové*, *bohové*, *darové*, *dnové*, *losové*, *poetové*). Celkem se tato koncovka objevuje v 15 případech. Vyskytuje se bez jakékoliv významové nebo gramatické diferenciaci jak u substantiv životných, tak i neživotných. Typická je ovšem později zejména pro maskulina životná. V nominativu plurálu se dále nachází 3 slova zakončená na *-é* podle kmenů konsonantických (*anjelé*, *lidé*, *pohané*), na původní o-kmenové *-i* (*páni*, *řemeslníci*, *spolotovaryši*), ve dvou výskytech jsme také zaznamenali podstatné jméno *losy*.

V genitivu plurálu jsou hojně zastoupeny tvary s u-kmenovou koncovkou *-ův* (*bohův*, *broukačův*, *dělníkův*, *frejřův*, *kalánův*, *losův*, *pohanův*, *popův*, *Veršovcův*). Celkem jsme tuto koncovku zaznamenali jedenáctkrát. U slova *ouvod* se neobjevuje v tomto pádě zakončení *-ův*, ale krátká podoba novější koncovky *-ů* (*ouvodu*).

V dativu singuláru převažuje koncovka *-u* (*bláznů*, *Bohu*, *bratru*, *losu*, *nápisu*, *příkladu*, *světu*, *synu*). Pouze osobní jména *Justyan(us)*, *Filip* mají zakončení na *-ovi* (*Justyanovi*, *Filipovi*).

Substantivum *los* má zakončení *-ové* i v akuzativu plurálu (*losové*).

Zabývali jsme se také podílem koncovek *-ích* a *-ech* v lokálu plurálu. Zakončení na *-ech* se v našem textu neobjevuje u žádného slova. Původní o-kmenová koncovka *-ích* je užitá u neživotných substantiv (*hájích*, *chrámích*, *losích*, *oltářích*).

V instrumentálu plurálu jsme zaznamenali substantiva zakončená na *-mi*, *-ami*, *-y*. Dvě slova převzala i-kmenové a také a-kmenové zakončení ženské deklinace: *losmi*, *synami*. Tradiční zakončení na *-y* si zachovala slova: *apoštoly*, *losy*, *otroky*.

Feminina

V genitivu singuláru má substantivum *osoba* tvar *osobě*: ...*osobě královské se zmocnil...* (97b). Jedná se o výjimku, nebo spíše omyl, kdy autor použil paradigma

ja-kmenového vzoru duše. V ostatních pádech se substantivum pravidelně skloňuje podle vzoru žena.

Z lokálu singuláru užitých toponym zjišťujeme, že se skloňují jako ja-kmeny: *Etyopiji, Kampanyi, Paviji*. Oproti dnešnímu tvaru mají podobu s hiátovým *-j-*.

V lokálu plurálu je užitó substantivum *ruce* třikrát v mluvené podobě *rukouch* a dvakrát v plurálovém tvaru *rukách*. Mluvená podoba *rukouch* tedy mírně převažuje nad plurálovou formou *rukách*.

V instrumentálu plurálu jsme zaznamenali největší počet různých koncovek, které autor u slov použil. Jedná se o koncovky *-i*, *-y*, *-mi*, *-ama*. Substantivum *tvář* jsme našli ve tvaru *tváři* (2x) i *tvářmi*. Duálová koncovka *-ama* byla správně použita u podstatného jména *nohy* (*nohama*), nenáležitě ve tvaru *novinama*. Zakončení na *-y*, které je typické pro o-kmeny, použil autor ve slově *litery* (...*velikýma zlatýma litery napsáno viděl*. 98b).

Neutra

V textu jsme zaznamenali substantivum *břímě*, které se skloňuje jako n-kmeny střední. „V tradičních nářečích konsonantické sklonění ustoupilo o-kmenovému zcela. Pouze v jižních Čechách se udržely staré podoby *símě*, *břímě*. Ty však přejaly deklinaci nt-kmenovou (*síměte*, *síměři*...).“⁵¹

V lokálu plurálu je užitá u jména *rameno* plurálová ženská koncovka *-ách* místo duálové koncovky *-ech*: ...*nětco na svých ramenách podlé poručení nesti musel*... (102c).

V instrumentálu plurálu se objevuje u slova *kolečko* duálová koncovka *-ama* (...*tak oni s očitýma kolečkama se honosí*... 107c).

7.2. Přídavná jména

Adjektiva se skloňují podle složené deklinace, která je vývojově nejmladší. Jmenná adjektiva se deklinují nejčastěji jako o-kmeny a a-kmeny (dnes podle vzorů *pán* a *žena*). Jejich užití se postupně omezovalo jen na jmenný přísudek a doplněk.⁵²

⁵¹ Tamtéž, s. 169.

⁵² Tamtéž, s. 172–174.

Deklinace složená se označuje složená proto, že její koncovky vznikly skládáním adjektivních tvarů jmenných s postponovanými tvary zájmena *j, ja, je*. Zájmenné tvary se sloučily s adjektivy v jediné slovo, stahováním poté vznikla samostatná deklinace.⁵³

Adjektivní deklinaci dále dělíme na tvrdý typ skloňování (vzor *mladý*) a měkký typ (vzor *jarní*).

Podle složené deklinace se skloňují také některá zájmena, a proto se zaměříme na odchýlné tvary nejen adjektiv, ale i zájmen, která se skloňují podle vzoru *mladý*. V první části se budeme zabývat tvrdými adjektivy, ve druhé části adjektivy přivlastňovacími.

Tvrdá adjektiva

Nejprve si všimneme, ve kterých pádech se tvrdá adjektiva a zájmena téže deklinace úží. O úžení jsme blíže pojednávali v oddíle Hláskosloví. V dativu singuláru jsme zaznamenali 1 doklad úžení ve slově *broukavý (broukavýmu lidu)*. A 11 případů, které zachovávají nezúženou koncovku *-ému*. Např. *celému katolickému světu, k mému předsevzetí, svatému Matěji, synu svému, losu šťastnému i nešťastnému*. Také v akuzativu singuláru se objevuje jeden příklad úžení ve spojení *malýho slavička*. V tomto pádě převažují opět nezúžené koncovky, a to u 21 slov (např. *hloupého ptáka, hrbatého velblouda, nějakého mocnáře, sebe samého, neměla žádného*). V lokálu singuláru jsme našli s *-ém* 10 adjektiv a s *-ým* 12 adjektiv. Převažuje tedy zúžené zakončení. V tomto případě se autor odklonil od humanistické spisovné normy. Jedná se např. o tvary: *na bídným světě, v božským nařízení, na mým losu, na zajatým králi, po zlým losu; na paláci Karlovém, v každém člověku, o svatém Matěji, na svém losu, v tvé moci*.

Zabývali jsme se také instrumentálem plurálu všech rodů složené tvrdé deklinace. Do tohoto pádu proniká duálová koncovka *-ýma*. Spisovnou koncovku *-ými* jsme zaznamenali pouze u tří slov (*mezi synami izraelskými, mezi kříži těžkými, mezi losmi protivnými*), zatímco koncovku *-ýma* u deseti: *velikýma zlatýma litery, před jinýma (3x), očitýma kolečkama, mezi svatýma, s našýma losy, s takovýma, kterýma*.

⁵³ Janečková, M.: *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1994, s. 34.

Přivlastňovací adjektiva

Přivlastňovací přídavná jména se skloňují podle vzorů *otcův* a *matčín*. Tato adjektiva se skloňují smíšeně, to znamená, že mají část tvarů podle sklonění jmenného a část podle složeného. Jmenné tvary mají adjektiva ve všech pádech singuláru kromě instrumentálu a také v nominativu a akuzativu plurálu. V ostatních pádech plurálu a v instrumentálu singuláru jsou tvary totožné s tvary tvrdého skloňování adjektiv (vzor *mladý*).⁵⁴

Adjektiva ve zkoumaném textu mají koncovky deklinace jmenné nebo složené. Koncovky složené deklinace značně převažují. Celkem jsme napočítali 52 posesivních adjektiv, z toho se jich 47 skloňuje podle složené deklinace.

Jmennou deklinaci má těchto pět adjektiv: *pokolení Benjaminovo*, *rozum Esopův* (2x), *jho Kristovo*, *slavičkův hlas*.

Objevují se zde i taková adjektiva, která mají už v singuláru složenou deklinaci: *břemeno Esopové*, *na spíži Esopovou*, *na paláci Karlovém*, *za apoštola Kristového*.

7.3. Zájmena

Po předložkách se pravidelně vyskytují varianty s náslovným *ň-* (*naň*, *na něho*, *na něj*, *proti němu*, *s ním*). Nachází se zde delší dubletní tvary zájmen v nedůrazné pozici: *...Římanové jemu přičítávali*. (97a), *...jako dva svědky jemu do hrobu dali...* (113b).

Zájmeno *onen* má v dativu plurálu podobu *onym*: *...podobni onym dělníkům...* (104b), projevuje se zde tvar podle složené deklinace.

Mezi neurčitými zájmeny převažují tvary *všecek* nad *všečen*, objevuje se zde také neurčité zájmeno psané *nětco*.

7.4. Číslovky

Tvary číslovek jsou většinou pravidelné. Odchyly se objevují pouze u číslovek *dvě* a *obě*: *z dvouma tvářmi*, *a předce obouch*. V prvním případě je duálová koncovka

⁵⁴ Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003, s. 283.

-*ma* připojena k unifikovanému základu *dvou-* podle genitivu a lokálu duálu. Ve druhém případě proniklo koncové *-ch* do genitivu plurálu vlivem adjektiv.

Také se zde nacházejí starší tvary *padesáte, sedmdesáte, osmdesáte*.

7.5. Slovesa

Infinitiv má pravidelné tvary na *-ti*, kromě slovesa *přeskočit*, které je zakončené na *-t*, a *říct*, které končí na *-ct*.

V přítomném čase se objevuje tvar s postfixem *t'*: *...mezi tím známť já jiné dělníky na té vinici...* (105a). 3. os. sg. indikativu přítomného času je vyjadřována tvarem *jest*. Např.: *Taková totižto losa jest nestálost...* (98a), *...jak slaviček spokojený jest svým hlasem?* (106a), *...že ten člověk na světě jest nejšťastnější...* (112a). Nový tvar *je* jsme nezaznamenali v žádném případě. Sloveso *myslet*, které patří ke vzoru *trpět*, přejalo v 3. os. pl. koncovku *-ejí* podle vzoru *sázet*. V našem textu jsme tedy našli větu se slovesem *myslejí*: *...s těma kolečkama na věky živu býti myslují.* (107c).

U slovesa *pamatovat* použil autor zdloženou podobu imperativu s *-ů-*: *Pamatůjme / ach pamatůjme na hořejší slova...* (100b).

V podmiňovacím způsobu jsme zaznamenali odchylky v 1. os. pl. (*...abyjsme o dobrý los Boha prosili...* 112a, *...abyjsme poznajíce...* 112a) a ve 2. os. pl. (*...nežli by jste snesti mohli...* 102a). 1. os. pl. je vyjadřována pouze tvarem *abyjsme*. Ve 2. os. pl. jsme zaznamenali i tvar *byste*: *...proč tedy byste los lepší záviděli bližnímu vašemu...* (110b).

V textu se nacházejí také slovesa, která mají zvrtné zájmeno *sobě* místo *si*: *...jako Aesopus, budoucí nádeji rozumně sobě poulevoval?* (103c), *...na každé hospodě ukrojiš sobě...* (104a), *...a potutedlně sobě naříkají.* (105b), *Viletěl jednou ten milý páv sobě na procházku...* (105c), *Rozdělte sobě zemí losem...* (111b).

7.6. Příslovce

V kázání se objevují také příslovce zakončená na *-ej*, *-ejí*: *...dříve se na slavička z veliké závisti durditi...* (106a), *Co vícejí?* (96c).

V analýze tvaroslovné stránky Bílovskeho kázání *Na Den sv. Matěje apoštola* jsme se zabývali jednotlivými slovními druhy, u nichž jsme se zaměřili zejména na jevy příznakové.

Podstatná jména jsme dále rozdělili podle rodů. U maskulin jsme zjistili, že v nom. pl. převažuje koncový formant *-ové* nad zakončeními na *-é*, *-i*, *-y* bez rozlišení životnosti. V gen. pl. se nejčastěji vyskytla u-kmenová koncovka *-ův* (*bohův*, *broukačův*, *dělníkův*), novější zakončení *-ů* jsme zaznamenali pouze u jednoho slova. V dat. sg. se nachází nejvíce koncovka *-u*, pouze vlastní jména končí na *-ovi*. Lok. pl. je příznakový zakončením *-ích* (*chrámích*, *losích*), které je užito u neživotných substantiv. V inst. pl. se objevily ve dvou případech koncovky ženské deklinace *-mi*, *-ami* (*losmi*, *synami*), tradiční zakončení *-y* se vyskytuje u třech tvarů. U toponym ženského rodu jsme z lok. sg. vyvodili, že se skloňují jako ja-kmeny. Substantivum *ruce* se nachází v lok. pl. ve dvou podobách (*rukouch* a *rukách*), převládá tvar *rukouch*. V inst. pl. jsme našli čtyři možná zakončení, a to: *-i*, *-y*, *-mi*, *-ama* (*tváři* i *tvářmi*, *zlatýma litery*, *novinama*). Jejich užití bylo v některých případech správné, v jiných příznakové. Neutrum *rameno* má v lok. pl. ženskou koncovku *-ách* místo náležité neutrové *-ech*, nebo duálového tvaru *ramenou*. Naopak duálová koncovka *-ama* je užita nenáležitě v inst. pl. (*kolečkama*).

K deklinaci adjektiv jsme zařadili také zájmena, která se skloňují podle vzoru *mladý*. Zaměřili jsme se nejprve na úžení. Zjistili jsme, že v dat. a akuz. sg. k úžení došlo pouze v jednom případě, převažují tedy nezúžené tvary. Jiný stav je v lok. sg., kde se vyskytlo 12 zúžených a 10 nezúžených adjektiv. Do inst. pl. pronikla duálová koncovka *-ýma*, kterou jsme napočítali ve větším množství než spisovnou koncovku *-ými*. U posesivních adjektiv má převahu složená deklinace.

Zájmeno *onen* jsme zaznamenali v podobě *onym*, skloňuje se tedy podle složené deklinace. U některých sloves jsou delší tvary zvrátého zájmena *sobě* místo *si*.

Číslovky jsou skloňovány většinou pravidelně, odchylné formy mají pouze základní číslovky *dvě* a *obě* (z *dvouma tvářmi*, a *předce obouch*).

U sloves jsme zpozorovali, že ve 3. os. sg. přít. času se nikde neobjevuje nový tvar *je*, ale pouze tvar *jest*. Sloveso *myslet* by mělo být časováno podle vzoru *trpěti*, ale je podle vzoru *sázeti*. Odchylky jsme zaznamenali také v podmiňovacím způsobu, kde se pod vlivem mluveného jazyka objevují podoby *abyjsme*, *by jste*. Konstancův *Brus* je uvádí jako náležité tvary užívané ve spisovné češtině i dnes. Později vydaná mluvnice

Pavla Doležala *Grammatica Slavico-Bohemica...* (Bratislava 1746) však uvádí jako variantní vedle *bychom* i tvar *bychme*, jako nenáležitý *by jsme*, viz § XXV., s. 86.

Zabývali jsme se také příslovci zakončenými na *-ej* nebo *-eji*.

Na závěr si dovoluujeme poznamenat, že v textu se sice vyskytly jevy, které lze charakterizovat jako příznakové, proniklé z běžně mluveného jazyka, avšak jejich výskyt je ojedinělý.

8. Lexikum

V poslední části práce se budeme zabývat lexikální stránkou zkoumaného textu.

Všimneme si přejímek z latiny a z němčiny a také latinských výrazů, citátů z Bible, které se v kázání hojně vyskytují. Budeme vycházet z Jungmannova *Slovníku česko-německého* (JS), *Malého staročeského slovníku* (MSS), a také z Kopečného *Ety-mologického slovníku jazyka českého* (KESJČ), ze *Stručného etymologického slovníku jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím* (SESJČ) a ze slovníkové části Newerklovy monografie *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch* (SDTS).⁵⁵

8.1. Výpůjčky z němčiny

cech – ze střhn. *zēche*, nhn. *Zeche* = řád, pořádek, nyní pracovní skupina, sektor; SDTS, s. 161, SESJČ, s. 105; ...z toho svatého **cechu**... (104a);

děkovat – z psl. *děk-*, sthn. *danch*, střhn. *danc*, nhn. *Dank*; KESJČ, s. 100, SDTS, s. 128–129; ...za tu velikou božskou milost Bohu **děkoval**... (99c);

frejř – ze střhn. *vrier*, rnhn. *Freier*, milenec i záletník; JS, s. 533, 1. díl, MSS, s. 62, SDTS, s. 174; ...více **frejřův** / kteří by mně na nohy šlapali... (107a);

jarmark – ze střhn. *jahrmarket*, nhn. *Jahrmarkt*, složeno z *Jahr* „rok“ a *Markt* „trh“; SDTS, s. 185, SESJČ, s. 206; ...na **jarmark** k prodaji nařízený... (102c);

skyva – praslovanské přejetí ze staroněmeckého *scība* (nyní *Scheibe*); SDTS, s. 141, SESJČ, s. 406; ...z toho pítle **skyvu** chléba ráno... (104a);

spolupuntovník – základem je střhn. *bunt* „povstání, rebelie“, z toho *buntovat/puntovat* „tajně se smlouvat, spiknout se“ a *puntovník*, nhn. *Bund*; jinak něm. *Bundesgenosse*, který se spolu spikl; JS, s. 250, 4. díl, SDTS, s. 259; ...jakožto **spolu puntovníka** živého... (97b);

šikovati – základem je střhn. *schic*, rnhn. *schick*, nhn. také *schicken* „pořádat, posílat“, lid. *šikovati* se „hoditi se“; KESJČ, s. 369, SDTS, s. 304; ...lépe se **šikovati** bude... (106a);

vinšovati – ze střhn., rnhn. *wünschen*, přát; SDTS, s. 315, SESJČ, s. 467; ...nad který sobě šťastnější **vinšovati** nemohli. (108b).

⁵⁵ Viz seznam literatury v závěru práce.

8.2. Přejímky z latiny

anjel = anděl – z lat. *angelus*, posel; SESJČ, s. 75; ...*každý anjel byl s svým losem spokojený*... (108c);

apoštol – z lat. *apostolus*, posel; SESJČ, s. 79; ...*ale za apoštola Kristového vyvolený jest*. (98c);

darovat – souvisí s lat. *dare*, dát; SESJČ, s. 115; ...*darovaný Bohu / a proto hotový*... (110b);

formovat – z lat. *formare*, utvářet; SESJČ, s. 161; ...*těž vlastnost jeho / pravě vyformovali*... (96c);

Fortuna – z lat. *fortuna*, náhoda; SESJČ, s. 161; ...*a proto jak Fortunu / anebo štěstí za bohyni*... (96c);

generál – z lat. *generalis*, všeobecný, nejvyšší; SESJČ, s. 168; ...*od celého Říma za nejvyššího generála vyvolený*... (97a);

groš – z lat. *grossus* tlustý (peníz): groše byly tlustší než dřívější peníze plíškové; SESJČ, s. 172; ...*schází ji z kopy groš*... (106c);

kardinál – z lat. *cardinalis*, hlavní biskup; SESJČ, s. 218; *Na které slova Hugo Kardinál takto píše*... (110c);

litera – z lat. *littera*, písmeno; SESJČ, s. 270; ...*velikýma zlatýma litery napsáno viděl*. (98b);

oltář – ze stněm. *altari*, a to z lat. *altare*; SESJČ, s. 319; ...*koláčky bužkům na oltářích obětovali*... (96b);

pohan – z lat. *paganus* venkovan k *pagus* venkov, kraj (venkovský lid setrval nejdéle v pohanství); SESJČ, s. 352; ...*měli také pohané své proroky*... (96b).

8.3. Latinské výrazy

Celý text kázání je vysázen frakturou. Latinské výrazy, citáty z Bible jsou v textu psány odlišným písmem (antikvou). Druhy písma nebudeme rozlišovat, text budeme přepisovat latinkou. Do závorky za latinské výrazy, které nejsou v textu přeložené, budeme zaznamenávat jejich české překlady. Český překlad uvedeme i tam, kde

autor nepřekládá text doslovně, abychom zdůraznili rozdílnost překladu. Pracovat budeme s *Latinsko-českým slovníkem* profesora Jana Kábrta a také s *Biblií*⁵⁶.

Nejprve se zaměříme na jednoslovné latinské výrazy, většinou se jedná o vlastní jména, které nejsou překládány. Jedná se např. o slova: ...*korunu / a Sceptrum* (= žezlo) *bratru svému...* (98b), *Potvrdil to ostrovtipně zajatý Franciscus...* (98b), ...*jak píše Ballarminus...* (99a), ...*dnešního pak apoštola v Collegium* (= sbor) *apoštolským...* (99c), ...*pěkný příklad zanechal Aesopus...* (102b), ...*a lakomý Supplicat?* (106c).

Nalezli jsme také jednoslovné výrazy, které jsou přeložené. Autor nejprve uvede latinský výraz a poté jeho český překlad, někdy jsou to dvě synonyma nebo výrazy blízkého významu: ...*ale spravedlivé Objectum, obraz / a příklad...* (97a), *Mathias Matěj se vykládá...* (110b), ...*a tato Sors, jest Mors, smrt...* (112b), ...*kteřá rovně jak zlá Sors, zlý los...* (112b).

Dále si všimneme kratších spojení. Nejdříve opět těch, která nejsou přeložená: ...*na paláci Karlovém velikýma zlatýma litery napsáno viděl. Plus ultra* (= ještě něco dále). (98b), *A znovu vůdci svému Josue poručil Bůh: Sorte divides populo terram* (= rozdělíš lidu zemi v dědictví). (111b), ...*Odtud když poručí Buh / aby na nás přišla Ultima Sors* (= poslední los), *přijde na nás horrida mors* (= strašná smrt). (113a). Pouze latinsky jsou napsané také názvy jednotlivých částí: *Numerus primus*. (99c), *Numerus secundus*. (102b), *Numerus Tertius*. (105c), *Numerus Quartus*. (109b).

Krátká spojení, která jsou uvedena i s českým překladem: *Cecidit Sors super Mathiam. Spadl los na Matěje*. (nadpis), *Tomu nápisu podepsal: Hodie mihi, cras tibi* (= dnes mě, zítra tobě), *Na mne padl nešťastný los dnes / na tebe může padnouti zejtra*. (98b), ...*když praeclaram haereditatem* (= skvostné dědictví), *Dědictví věčné skrze los obdržel...* (99a), ...*a potom přidáš: Fiat voluntas tua, Staň se vůle tvá se mnou můj Bože*. (104a), *Než rara avis in terris, Zřídka se najde tak líbezného hlasu ptáček...* (104b). Počínaje těmito kratšími spojeními si můžeme všimnout, že autor nepřekládá latinská spojení doslovně. Jeho převedení latinského textu do češtiny je obvyčejně delší než původní znění.

Nakonec si uvedeme delší latinské obraty. Pokud se jedná o citát, uvádí autor v margináliích odkaz na dílo, ze kterého jej převzal. U většiny delších latinských spojení je uveden český překlad. Není pouze u tohoto: ...*Nihil scelestius Juda, nihil sanctius Mathia* (= nic bezbožný Jidáš, nic svatý Matěj)... (99c–100a).

⁵⁶ Viz seznam literatury v závěru práce.

Přeloženy jsou citáty z Bible, např.: ...*Attingit a fine usque ad finem sortiter, & omnia disponit suaviter* (= Moudrost se mocně šíří od jednoho konce světa na druhý a ušlechtilé všechno spravuje. – Kniha moudrosti 8:1), *Dosáhá od konce světa až do konce silně / a řídí všechny věci ochotně / libezně a milostivě.* (100b), ...*Ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit sive bonum, sive malum* (= aby každý dostal odplatu za to, co činil ve svém životě, ať dobré či zlé. – 2 Korintským 5:10), *Aby přinesl jedenkaždý věci své těla svého / jakéž činil / buďto dobré / nebo zlé...* (103c), ...*Quid quid sorte contigerit, hoc vel plures accipiant, vel pauciores* (= Dědictví ať je každému rozděleno losem, jak velikému, tak malému. – Numeri 26:56), *Podlé losu zemi rozdělovati budeš / co koliv se dostane losem / toť ať vezmou buď jich mnoho / neb málo.* (111b).

Další některá přeložená latinská spojení: ...*Ille felicissimus, qui fua sorte contentus*, *Ten na tom světě jest nejšťastnější / který se svým losem a stavem nejpokojnější.* (99a), ...*In manibus tuis, & potestate tua sunt Sortes, & dispositiones tam vitae, quam mortis meae*, *V rukouch tvých o Bože! a v moci tvé / jest los / správa / a řízení / jak života / tak smrti mé!* (112c), ...*Indignatus Tyrannus tulit in eum Sententiam, quod lapidaretur Mathias, & postmodum ejus Caput amputaretur.* *Rozlobený týran / vydal ortel proti Matějovi: aby kamenován / a potom mu hlava uřezaná byla.* (113b).

Poslední částí naší práce byla analýza lexikální stránky zkoumaného kázání. Zaměřili jsme se na výpůjčky z němčiny a na přejímky z latiny. Celkem jsme napočítali osm slov, která mají původ v němčině, a jedenáct přejatých výrazů z latiny. Z tohoto počtu usuzujeme, že autor v tomto kázání používá jen málo přejatých slov.

Dále jsme se zabývali tím, zda autor překládá latinské výrazy a citáty z Bible do češtiny a do jaké míry odpovídá jeho překlad původnímu znění. Bez českého překladu se v textu nacházejí kratší spojení. Není jich mnoho, navíc některé jejich části byly již přeložené v jiném spojení, a proto jejich výskyt nebrání srozumitelnosti textu. Za citáty z Bible a jinými delšími latinskými obraty autor uvádí jejich překlad do češtiny. Většinou se nejedná o doslovný překlad, ale o autorovo vlastní jazykové ztvárnění, které je obvykle delší než překládaný text. Tím také dokazuje svoji bohatou slovní zásobu a znalost latiny. I po lexikální stránce se jedná o dílo zajímavé a hodnotné.

ZÁVĚR

Tématem bakalářské práce byla analýza hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálních jevů barokního kázání. Konkrétně se jednalo o kázání Bohumíra Hynka Josefa Bílovskeho *Na Den sv. Matěje apoštola* ze souboru kázání *Coelum vivum...* (1724). Vzhledem k rozsahu práce nebyla zkoumána rovina syntaktická. Prostřednictvím dílčích rozborů jsme splnili cíl naší práce, a to stanovit úroveň spisovného jazyka kazatele B. H. J. Bílovskeho. Dalším naším záměrem bylo zjistit, zda autor vystavěl své kázání podle dobových kazatelských zásad, zda do jeho vyjadřování pronikají prvky z mluveného jazyka, dále pak jaké užívá výrazové prostředky.

Ještě než jsme přistoupili k praktickému rozboru kázání, zabývali jsme se českým barokem a jeho periodizací se zaměřením na baroko slovesné, abychom zařadili autora do období, v němž žil a tvořil. V. Černý ho řadí do třetí barokní generace, ale dobou vydání svých kázání se řadí i ke generaci následující, čtvrté. Druhou kapitolu jsme věnovali životu a dílu B. H. J. Bílovskeho. V následujícím oddíle jsme se zaměřili na to, jakou kompozici by mělo mít barokní kázání podle vzoru J. A. Komenského. Teoretickou část uzavírá kapitola, v níž jsme podali charakteristiku hláskoslovných jevů, jimiž jsme se následně zabývali v praktické části.

V první kapitole praktické části jsme se věnovali kompozici zkoumaného textu. Zjistili jsme některé odchylky v oblasti horizontálního členění textu. Autor dodržuje dělení na úvod, vlastní text a závěr, některé dílčí úseky, které ovšem nejsou tak podstatné, chybějí nebo jsou v jiné části, než navrhoval J. A. Komenský. Analýza řečnických a obrazných prostředků ukázala, že autor užívá četné řečnické otázky, zvolání, hromadění synonym, gradaci, metafory, personifikace, přirovnání. Text je tedy velmi dekorativní, což odpovídá barokní zdobnosti, která je charakteristická pro baroko obecně.

Hláskoslovné analýze jsme podrobili tyto jevy: počáteční *o-* a protetické *v-*, diftongizaci *ú > ou*, diftongizaci *ý > ej* a úžení *é > í*. Protetické *v-* jsme zaznamenali pouze ve složeném adjektivu *černovoká*. Dále jsme prozkoumali 125 slov, u nichž by byla proteze možná. Z takového výsledku můžeme soudit, že autor tímto jevem ovlivněn nebyl.

Dalším analyzovaným jevem byla diftongizace *ú > ou*. Diftongizovanou podobu jsme našli u substantiva *ouvod* a u adjektiva *ouský*. Změna by se teoreticky mohla uplatnit také ve slovech *usvit* a *Zlatoustý*, ale protože se na začátku substantiva a na švu

složeného vlastního jména vyskytuje krátké *u*, změna nenastala. Pokud bychom výsledky diftongizace *ú > ou* vyjádřili v procentech, došli bychom k závěru, že změna se vyskytla u 50 % zkoumaných slov, tudíž značně zasáhla do kazatelova spisovného jazyka.

Diftongizaci *y > ej* jsme zkoumali v předponě *vy-*, uprostřed slova a v zakončení substantiv, adjektiv, zájmen, číslovek a sloves. Z celkového počtu 222 případů se změna uskutečnila pouze u 5 z nich. Jednou se uplatnila v předponě *vy-* ve tvaru *vejroč-ní* a čtyřikrát ve kmeni slov *hejbat*, *nejvejš*, *nestejskat* a *zejtra*, v zakončení jsme změnu nezaznamenali. Autor nepřijal do své slovní zásoby slova s diftongem *ej*, přiklonil se ke staršímu úzu, a proto jsou diftongizované podoby v menšině.

Posledním jevem, kterým jsme se zabývali, bylo úžení *é > í*. Sledovali jsme, zda změna nastane uprostřed slova a v zakončení substantiv, adjektiv, zájmen a číslovek. Nenalezli jsme žádný doklad změny v základu slova, stejně tomu bylo i v zakončení substantiv. Nejvíce zúžených koncovek se vyskytlo u adjektiv, zájmen i číslovek v lokálu singuláru, kde převládly nad koncovkami nezúženými. U adjektiv jsme objevili šest zúžených tvarů, z toho jsou čtyři v lokálu singuláru: *bídným*, *jiným*, *zajatým*, *zlým*, jeden v dativu (*broukavýmu*) a jeden v akuzativu singuláru (*malýho*). U zájmen se nachází všech šest zúžených koncovek v lokálu singuláru – *kterým* (3x), *mým*, *svým* (2x). Číslovka u níž došlo k úžení *é > í* se nachází opět v lok. sg. a má tvar *druhým*. Celkem jsme tedy zaznamenali 13 slov, ve kterých se změna uplatnila. Ve srovnání se 168 nalezenými tvary, u nichž byla podle dobového úzu změna možná, úžení *é > í* nastalo pouze ve 2 %.

V kapitole o hláskosloví jsme se také zabývali kvantitou vokálů. Největší množství slov, která vykazují odchylku v kvantitě, jsme našli v základu substantiv a také u sloves. Všechna slova bychom mohli rozdělit do tří skupin: 1. slova s kvantitou neo značenou, 2. s označenou, 3. stejná slova, u nichž kvantita kolísá. Značení kvantity ve zkoumaném kázání nebylo důsledně dodržované. Nemůžeme s jistotou říci, zda je to nedůslednost tiskaře či písaře, protože jsme analyzovali pouze jedno kázání.

V rovině tvaroslovné jsme se zaměřili na příznakové jevy ve skloňování a časování. Nejvíce odchylek od spisovného jazyka jsme zaznamenali u podstatných jmen. Především se jedná o u-kmenové zakončení *-ové*, které se objevuje v nominativu plurálu jak u jmen životných, tak i neživotných. V textu proto můžeme vedle sebe najít tvar *bohové* i *darové*. Do genitivu plurálu pronikla u-kmenová koncovka *-ův*, např. *bohův*, *dělníkův*, *losův*. V lokálu plurálu jsme zaznamenali pouze koncový formant *-ích*,

který je užit u neživotných substantiv (*chrámích, losích*). U substantiva *ruce* převažuje v lokálu plurálu mluvená podoba *rukouch* nad plurálovým ženským tvarem *rukách*. V lokálu plurálu u substantiva neutra *rameno* je užitá plurálová ženská koncovka *-ách* (*ramenách*), naopak v instrumentálu plurálu neutra *kolečko* užil autor unifikované duálové zakončení *-ama* (*kolečkama*).

U tvrdých adjektiv jsme se nejprve zabývali tím, ve kterých pádech se úží. V dativu singuláru byl poměr zúžených a nezúžených koncovek 1:11, v akuzativu singuláru 1:21 a v lokálu singuláru 12:10. V posledním jmenovaném pádě tedy převládá zúžená koncovka *-ým* nad nezúženou *-ém*. Dále jsme se věnovali deklinaci přivlastňovacích adjektiv. Podle složené deklinace se skloňuje 47 adjektiv z 52. Posesivní adjektiva se skloňují v singuláru podle deklinace jmenné a v plurálu podle deklinace složené. Ve zkoumaném textu jsme zaznamenali i taková adjektiva, která mají složenou deklinaci již v singuláru, např. *na spíži Esopovou, za apoštola Kristového*.

Složená deklinace ovlivnila také zájmena. Např. ukazovací zájmeno *onen* se vyskytuje v dativu plurálu ve tvaru *onym*.

U číslovek se vyskytují odchylky v podobách duálových číslovek *dvě* a *obě*. V kázání nacházíme spojení *z dvouma tvářmi*, zde je duálová koncovka *-ma* připojena k unifikovanému základu *dvou-* podle genitivu a lokálu duálu. Číslovku *obě* jsme našli v genitivu plurálu ve formě *obouch*, koncové *-ch* sem proniklo vlivem adjektiv.

Pomocné sloveso *býti* vyjadřuje 3. os. indikativu přítomnosti starším tvarem *jest*, např. *...že ten člověk na světě jest nejšťastnější...* (112a). Ve 3. os. pl. slovesa *myslet* se projevil příklon tohoto slovesa ke vzoru *sázet* (*...s těma kolečkama na věky živu býti myslejí* 107c). První a druhou osobu pl. podmiňovacího způsobu vyjadřuje autor mluvenostními tvary psanými dohromady, nebo zvlášť: *abyjsme* a *by jste*. Ve 2. os. jsme zaznamenali také náležitý tvar *byste*, ale v 1. osobě plurálu pouze *abyjsme*. Posledním jevem, který jsme pozorovali, bylo užití důraznější podoby zvrátého zájmena *sobě* místo *si*, např. *...a potutedlně sobě naříkají*. (105b).

Zabývali jsme se také příslovci, u nichž naši pozornost zaujala příslovce končící na *-ej, -eji*: *...dříve se na slavička z veliké závisti durditi...* (106a), *Co víceji?* (96c).

Tvaroslovná analýza ukázala, že také do této oblasti pronikly některé jevy z mluveného jazyka, ale stejně jako v případě hláskosloví jsou jen ojedinělé.

Poslední analyzovanou oblastí bylo lexikum. Zajímalo nás, zda se ve zkoumaném textu objevují cizí slova, zvláště přejímky z latiny a z němčiny. Napočítali jsme

celkem osm výpůjček z němčiny a jedenáct přejímek z latiny, všechna tato slova se českému gramatickému systému přizpůsobila. Také jsme se zaměřili na autorův překlad latinských výrazů a citátů do češtiny. Zjistili jsme, že autor překládá latinská spojení a citáty z Bible volně, jeho převedení do češtiny je obvykle delší než původní text. Kázání bylo zaměřeno na lid, a proto kazatel téměř všechny latinské obraty a citáty překládal.

Jako cíl naší bakalářské práce jsme si stanovili poznat úroveň spisovného jazyka kazatele Bohumíra Hynka Josefa Bílovského. Po analýze hláskoslovných, tvaroslovných a lexikálních jevů jsme dospěli k závěru, že ač do kazatelova spisovného jazyka pronikají mluvenostní prvky, jejich výskyt je zanedbatelný.

LITERATURA

Prameny:

BÍLOVSKÝ, Bohumír Hynek Josef: *Coelum vivum et firmamentum dogmatum Christi... Oppaviae, J. V. Schindler 1724. Kázání: Na den svatého Matěje apoštola*, s. 96–113. Knihopis č. K01135. Kopie tisku z SVK Plzeňského kraje, signatura N 158073.

DOLEŽAL, Pavel: *Grammatica Slavico-Bohemica...* Bratislava, Posonii, Typis Royerianis, Anno 1746. Knihopis K02058. Pracováno s kopií sg. VKOL: 88778.

Sekundární literatura:

BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník: příručka ke studiu na filozofických a pedagogických fakultách*. Praha: SPN, 1979.

ČECHOVÁ, M. – KRČMOVÁ, M. – MINÁŘOVÁ, E.: *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008.

ČERNÝ, V.: *Až do předsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím*. Praha: Mladá fronta, 1996.

JANEČKOVÁ, M.: *K jazyku českého baroka. Hláskosloví, pravopis a tisk, označování kvantity*. Praha: ARSCI, 2009.

JANEČKOVÁ, M.: *Staročeské hláskosloví a tvarosloví*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 1994.

KÁBRT, J., et al.: *Latinsko-český slovník*. Praha: SPN, 1996.

KALISTA, Z.: *České baroko: studie, texty, poznámky*. Praha: Evropský literární klub, 1941.

KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN, 2003.

KOPECKÝ, M.: *Staří slezští kazatelé*. Ostrava: Profil, 1970.

KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Státní nakladatelství učebnic, 1952.

KRAUS, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Praha: Academia, 1981.

LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J.: *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, 1986.

LEHÁR, J., et al.: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: NLN, 2008.

LYER, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN, 1992.

MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: NLN, 1997. Fotoreprint podle 3. vydání z roku 1971.

NEWERKLA, S. M.: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Schriften über Sprachen und Texte 7. Frankfurt am Main: Peter Lang – Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2004.

Nový akademický slovník cizích slov, Praha: Academia, 2005.

PORÁK, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*. Praha: Univerzita Karlova, 1983.

SLÁDEK, M.: *Pověděl bys víc, než neumíš nic*. Archiv – A2 kulturní týdeník č. 23/2007, <http://www.advojka.cz/archiv/2007/23/povedel-bys-vic-nez-neumis-nic>.

VAŠICA, J.: *České literární baroko. Příspěvky k jeho studiu*. Brno: Atlantis, 1995.

VINTR, J.: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. Listy filologické, 121, 1998.

VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

<http://www.biblenet.cz>

<http://www.slownjk.cz>

SEZNAM ZKRATEK A ZNAČEK

aj. – a jinde

apod. – a podobně

akuz. – akuzativ

dat. – dativ

gen. – genitiv

ind. – indikativ

inst. – instrumentál

lat. – latina

lid. – lidový výraz

lok. – lokál

např. – například

nhn. – nová horní němčina

nom. – nominativ

os. – osoba

pl. – plurál

pol. – polovina

préz. – prézens

psl. – praslovanština

rnhn. – raná horní němčina

sg. – singulár

st., stol. – století

sthn. – stará horní němčina

stněm. – staroněmecky; rozumí se tu stará a střední horní němčina

střhn. – střední horní němčina

tzv. – takzvaný

zejm. – zejména

JS – Jungmannův slovník

KESJČ – Kopečného Etymologický slovník jazyka českého

MSS – Malý staročeský slovník

SDTS – Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch

SESJČ – Stručný etymologický slovník jazyka českého